

BABEL.

december 2022 •
januari 2023
Jaargang 31
Nummer 03

Gijsbrecht en het begin van de oudejaarsconference | Het 'traditionele gezin' bestaat niet

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

FACULTEIT DER GEESTESWETENSCHAPPEN

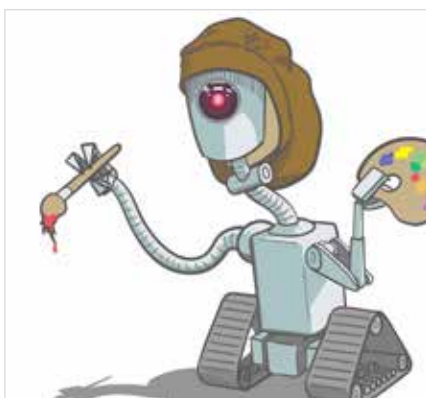
TRADITIE

IN GESPREK

West-Friesland

04

ESSAY

AI-kunst

07

ACHTERGROND

Slavofielen

19

03. HOOFDREDACTIONEEL • door Kevin Hoogeveen /// **04. IN GESPREK: WEST-FRIESLAND** • door Dieuke Kingma /// **07. ESSAY: AI-KUNST** • door Jens van der Weide /// **10. COLUMN** • door Loïs Blank /// **11. GEZIEN: 'MOSLIMA'** • door Maartje Stam /// **13. OPINIE: 'TRADITIONEEL GEZIN'** • door Kevin Hoogeveen /// **15. UIT DE OUDE TOREN: ALTERNATIEF ONDERWIJS** • door Aimée Plukker en Anne Wijn /// **17. ESSAY: STUDENTENTRADITIES** • door Sophie Meijer /// **19. ACHTERGROND: SLAVOFIELEN** • door Edgar Alberts /// **23. COLUMN** • door Afra van Ooijen /// **24. MOKUM: GIJSBRECHT VAN AEMSTEL** • door Santi Wester /// **26. GEDICHT** • door Teuntje Ott /// **28. TALIGE WENDING: NOSTALGIE** • door Loïs Blank

Lieve *Babel*-lezer,

December is een maand vol tradities. Sinterklaassurprises, kerstverlichting en bubbels om middernacht op oudjaarsavond helpen een mens de maand door. Januari is traditiegetrouw een wat minder volle maand. Treur niet, als je door alle decemberdrukte de Babel niet kunt lezen, kun je hem bewaren tot januari; je hebt nu namelijk het december-januarinumnummer in handen! Het thema van dit nummer is: traditie.

Tradicie heeft vele gezichten. Je kunt hierbij denken aan een jaarlijks familieweekend op de Veluwe met boswandeling, kastanjemannetjes en warme chocolademelk. Misschien staat de immer terugkerende kerstboom op geruststellende manier symbool voor vastigheid in een turbulente wereld. Je kunt er ook minder prettige zaken mee associëren, zoals mensen die 'traditie' (*invented* of niet daargelaten) als drogreden gebruiken voor de legitimering van verouderde denkbbeelden. Letterlijk betekent traditie overlevering. Iedere mens staat in een of meerdere tradities en in dit nummer komt traditie in een grote veelzijdigheid aan bod.

Om te beginnen neemt Dieuke je mee naar West-Friesland, waarover ze in gesprek gaat met haar Westfriese grootmoeder. Loïs schrijft vanuit haar tijdelijke Italiaanse huis over de omgang met vrouwen die ze in Italië heeft ervaren. Welke tradities zijn we liever kwijt dan rijk? Jens bespreekt vervolgens spannende ontwikkelingen in de kunst: welke rol is er weggelegd voor zelfdenkende algoritmes?

Maartje woonde een lezing bij en vertelt je over (het doorbreken van) stereotypen aangaande moslimvrouwen. Kevin houdt vervolgens een pleidooi om te stoppen met het gebruik van de woordgroep 'traditioneel gezin'. Een laatste keer herdrukken we een oud stuk, ditmaal over geld lenen als studententraditie. Het jubileumjaar komt ten einde. Sophie schrijft over studententradities en Edgar neemt je mee op een historische verkenning van progressief traditionalisme in het tsaristische Rusland van de negentiende eeuw. Na Afra's column over het beklemmende en vertroostende van tradities in haar eigen leven vertelt Santi je alles over hoe je de oudejaarsconference aan een Amsterdamse traditie te danken hebt. Wist je dat deze ooit samenhang met de opvoering van Vondels *Gijsbrecht van Aemstel*? Teuntje houdt een poëtisch pleidooi voor het doorbreken van versleten patronen, waarna Loïs afsluit met een talige wending over 'nostalgie'.

Veel leesplezier en graag tot in het nieuwe jaar!

Veel liefs,
Jens en Kevin

Babel, Maandblad voor de Faculteit der Geesteswetenschappen, Spuistraat 134, kamer 2.01F, 1012 VB Amsterdam, babel-figw@uva.nl

Hoofdredactie
Jens van der Weide en Kevin Hoogeveen

Redactie
Edgar Alberts, Loïs Blank, Dieuke Kingma, Sophie Meijer, Afra van Ooijen, Teuntje Ott, Maartje Stam en Santi Wester

Eindredactiecoördinatie
Jolien de Graaf

Eindredactie
Sonja Buljevac, Jolien de Graaf, Laura Overheul, Lisanne de Zee en Santi Wester

Beeldcoördinatie
Mila Milošević

Coverbeeld
Sietske Arnoldus

Fotografie
Sietske Arnoldus, Sjoerd Baerts

Illustraties
Winonah van den Bosch, Bob Foulidis, Fieke de Groot, Jan Lammertink, Mila Milošević, Lesine Moricé, Bert Slenders en Nina Teule

Webredactie
Mila Milošević

Redactieraad
Sarah Beeks, Reinier Kist, Everdien Rietstap en Thomas Rueb

Vormgeving
Luke van Veen,
www.lukevanveen.com

Druk
drukpartnerszuid
www.drukpartnerszuid.nl

Vind ons leuk

www.babelmagazine.nl

Zie ons archief op de UvA-website van *Babel*.
Je vindt ons in de A-Z lijst van je opleiding.

‘Koik nei wat of je overhouwe’ een zoektocht naar West-Friesland

Mijn ouders hadden vroeger een abonnement op het *Noordhollands Dagblad*. Terwijl we ‘s morgens boterhammen met kaas naar binnen werkten lazen mijn moeder en ik de krant en zat mijn broertje nukkig van zijn ochtendhumeur voor zich uit te staren. Het logo van het dagblad is een rood vierkantje met daaroverheen in het zwart-wit de kop van Noord-Holland. Ik zag in dat logo altijd een hondenkop, met Texel als de oren, de Noord-Hollandse kust als nek en West-Friesland als neus. Ik heb nooit echt veel binding gevoeld met West-Friesland, terwijl mijn oma en moeder hier vandaan komen en ik er opgroeide. Nu mijn oma de namen en dagen steeds meer door elkaar haalt voel ik mijn nieuwsgierigheid toenemen. Wat is dat eigenlijk, een Westfries? Welke tradities kenmerken de Westfriezen? En hoe zijn die veranderd? Op zoek naar antwoorden en verhalen.

Tekst /// **Dieuke Kingma** Beeld /// **Mila Milošević** en **Nina Teule**

De groôte liefde weunt in de kleinste huisies

‘Nou mens, zomaar Dieuk op bezoek. Wat gezellig.’ Op het houten tafeltje in de woonkamer van mijn oma staan halflege kopjes thee en koeken in een oranje doosje. Mijn oma is 84 jaar oud en wordt vergeetachtig, al vindt ze zelf dat haar koppie nog goed is. Het interieur van haar huis is al zolang ik leef niet veranderd. Oma is nooit zo van het opruimen en weggooien geweest. Haar huis is een museum van haar leven in het dorp Bovenkarspel. Eerst met haar man en kinderen, zijn uiteindelijk al zo’n 25 jaar alleen. Op de zolder liggen verstofte bankafschriften uit de jaren 60 en zware stenen die mijn moeder verzamelde in haar kindertijd. In de woonkamer staat een bruine kast, waar vroeger de radio in stond. Wanneer ik bij mijn oma bleef slapen luisterden we ‘s ochtends naar Radio 4 en dronken we koude melk uit witte mokken versierd met roze en paarse bloemen. De radio is er niet meer, de plank is leeg. Wat wel nog te vinden is in deze kast, zijn stapels boeken. Een boek over molens, eentje over de Zuiderzee en een andere over de geschiedenis van de tuinbouwsector. Op een verstofte plank liggen stapels jaargangen van het Westfriesche tijdschriftje *Skroivendevort*.

Het stapeltje Westfriesche tijdschriften verklapt dat mijn oma een echte Westfries is. En echte Westfriezen spreken Westfries, volgens een van de boeken die ik van mijn oma kreeg. ‘En je mag ‘m houwe hoor!’ Ik heb het dialect via mijn moeder meegekregen en volgens haar klonk ik vroeger, nadat ik een paar nachten had gelogeed bij mijn oma, als een doorgewinterde Westfries. Ik was me nooit zo bewust van mijn accent totdat ik naar Amsterdam verhuisde. Helaas lijkt het accent met elke generatie wel verder te verdampen en ik vraag me af of ik er wel aan kan vasthouden, hier in de grote stad waar de ‘r’ niet rolt. Tegenwoordig gebruik ik een overdreven accent alleen als ik duidelijk wil maken dat ik geen vervelende yup ben.

Op de zolder liggen verstofte bankafschriften uit de jaren 60 en zware stenen die mijn moeder verzamelde in haar kindertijd

Mijn oma was het weekend voor ik bij haar langsging naar mijn moeders celloconcert gegaan. ‘Nou mens, ze zat wat an te pingelen hoor met dat ding’ zegt ze. Tegenwoordig gaat mijn oma niet veel meer op stap, want ze begint ‘te sukkelen’. Ze loopt wat stroef en kookt niet meer voor zichzelf. Het hoort bij de leeftijd, denkt ze, want iedereen om haar heen ‘zit [...] al in de lappenmand’. Maar ondanks die leeftijd zit oma nog vol verhalen over vroeger en vertelt ze hierover met een

aanstekelijke lach. Zoals het verhaal over haar schoonmoeder, wiens ‘knaarie’ soms wegvloog omdat het kooitje open stond. Dan liep ze even naar de winkel om een nieuwe te kopen.

In mijn oma’s jongere jaren hielden vrouwen zich veel bezig met het huishouden en handwerken. ‘s Avonds kwamen die [...] bij elkaar en dan zaten ze mooi te borduren. Of sokken stoppen hoor, want dat moest ook gebeuren. Daar was die avond dan mooi geschikt voor’. De Plattelandsvrouwen organiseerden daarnaast avonden met lezingen, maar ‘dia’s hadden ze nog niet eens, ze moesten het hun eigen maar voorstellen’. En met de Nederlandse Vereniging van Huisvrouwen ging mijn oma ook wel op pad. Op een van de stoffige kamers op de eerste verdieping staan prijzen die ze won bij het kegelen. De mannen gingen ‘te biljarten of te kolven’, dat laatste was een oer-Hollandse voorloper op golfen. Volksdansen deden ze niet in ‘de Streek’, het gebied in het oosten van West-Friesland, ‘maar wel in Aarswoud en Sijbekarspel’. Mijn oma en opa waren niet echt vaste kerkgangsters, maar veel mensen in West-Friesland waren dat wel en zijn dat nog steeds. ‘Welneee... ik denk dat opa er niet van vond wat hij verwachtte’.

Er wordt aangebeld. ‘Ik denk iemand van de trombosediens’, zegt mijn oma, en ze loopt traag naar de deur. ‘Een zak met vergif. Moet ik

deze nou in één avond opeten?’ De jonge vrouw aan de deur kijkt haar een beetje beduusd aan en lacht zachtjes. ‘Ik wou dat het een zak kersenbonbons was,’ verzucht mijn oma terwijl ze de doosjes medicijnen uit een papieren zak tilt.

Terwijl oma aandringt om het eten op te warmen (het was immers al tien over vijf) probeer ik meer verhalen los te peuteren. Hoe zat het bijvoorbeeld met feesten en partijen in het West-Friesland van de jaren 50 en 60? Feesten zoals de kermis waren altijd al populair maar werden niet door iedereen bezocht. ‘Want het was te werelds eigenlijk. Zoals je opa, dan gaf zijn moeder wat geld en dan konden ze stiekem. Want het was natuurlijk niet christelijk en je opa’s vader wilde dat ook niet. Maar van dat was mijn schoonmoeder een boef hoor want dan had ze geld achterhouden en dan zei ze “ga maar hoor, niks zeggen”’. Tegen haar man zei zij dan dat ze niet zou weten ‘waar ze benne’. Ook het feit dat mijn opa in een jazzbandje speelde was eigenlijk schandalig, vonden zijn ouders. ‘Dat was wel een beetje zo. Die ‘jesbentjes’, dat begon toen net een beetje, vijftig of zestig jaar geleden. Ik weet niet eens hoe zijn moeder het aan de weet komen is, maar dat vonden ze dan nog wel eens te ver gaan’.

Kleine dingje benne veul belangriker as grôte worde

Het West-Friesland van mijn oma stond dus in het teken van handwerk en de kermis. Maar hoe ziet het moderne West-Friesland eruit? Ik bel Gavin, een lange, roodharige jongen met een brede glimlach en nieuwsgierige ogen. Hij praat rustig, want hij zit op kantoor in Hilversum, waar hij meeloopt bij NPO Radio 1. Zijn radiocarrière begon echter als vrijwilliger bij radio WEEFF (‘het staat nergens voor’), de streekomroep van West-Friesland. Daar leerde hij het vak én de Westfriezen goed kennen. In 2021 ging hij achttien verschillende dorpen af om te leren over de bevolking en om te kijken wat elk dorp nou bijzonder maakte. En precies daar wilde ik hem over spreken.

‘Heel veel dorpen lopen leeg, vooral de kleinsten,’ vertelt Gavin. Veel jongeren trekken naar de steden toe - niet per se omdat ze dat willen, maar omdat er steeds minder voorzieningen zijn in de plekken waar ze opgroeien. De kleine dorpen zien hun jeugd vertrekken en maken zich zorgen over hun voortbestaan. In plekken als Bobeldijk is de laatste kroeg al gesloten.

Op sommige plekken praatten mensen alleen maar Westfries tegen Gavin, een taaltje dat hem onbekend is en voor het laatst gesproken werd door zijn opa. De enige plek waar hij het dialect tegenkwam was bij zijn werk als radiomaker bij WEEFF, waar minstens eens per uur een Westfriesche artiest werd gedraaid. In Berkhout, vertelt Gavin, zijn ze trots op de band Oô’s Joô’s, die hier vandaan komt en volledig in het Westfries zingt. Op mijn middelbare school trad de conciërgé op met de band Skotwal, die eveneens alleen maar in het Westfries zong. WEEFF richt zich vooral op de jeugd, want de Westfriezen maken zich

zorgen om de vergrijzing. Iedereen vertrekt naar Enkhuizen, Hoorn of Amsterdam, en steeds vaker voegen dorpen zich samen. West-Friesland barst van de initiatieven om jongeren aan te trekken en ook de kermis is nog steeds een centraal onderdeel van de Westfriese identiteit. 'Je zou kunnen stellen,' zegt Gavin, 'dat moderne tradities vooral gericht zijn op het enerzijds behouden van de dorpsidentiteit, en anderzijds het vasthouden van en proberen aan te trekken van de jeugd.'

De ouderen die achterblijven gaan naar de kerk of zijn actief bij verenigingen. In sommige dorpen zie je dat er één plek is die meerdere functies vervult: een gebouw kan als café worden gebruikt maar ook als restaurant of buurthuis waar mensen komen kaarten, bridgen of biljarten. 'Dorpen doen hun best om het een beetje een eenheid te houden,' zegt Gavin. Iedereen lijkt met een zekere achterdocht en irritatie naar de stad te kijken - het is een 'moetje' voor de jeugd en tegelijkertijd een bedreiging voor de ouderen. 'Maar,' zegt Gavin, 'er is ook een groep trotse Westfriezen die na hun uitstapjes naar de stad wel terugkeert naar de plek waar ze opgroeiden. Ik sprak een man van eind twintig die in Amsterdam had gestudeerd en nu weer terugkwam naar zijn geboortedorp om daar met zijn vriendin te settelen. En daarnaast komen veel jonge gezinnen naar de dorpjes vanwege de krappe woningmarkt.' Ook kent West-Friesland al heel lang een stroom arbeidsmigranten uit Oost-Europa die op het land komen werken, al leven die vrij gesegregeerd van de Westfriezen.

Gavin vertelt dat hij altijd goed werd ontvangen in de dorpen die hij bezocht. 'Ze zijn heel vriendelijk en open,' zegt Gavin, 'ik heb veel meer mensen gesproken dan me zou lukken in Hilversum. Maar doe maar normaal, dan doe je al gek genoeg - die vibe was er wel. Alhoewel, ik ben natuurlijk vrij uitgesproken in hoe ik eruit zie, maar kreeg nooit gekke opmerkingen of blikken.' Gavin heeft wel het idee dat de meeste mensen van onze leeftijd die wat expressiever zijn, verhuizen. Maar zelfs in de kleinste dorpjes wordt nu een pride georganiseerd, en West-Friesland heeft een toegewijde regenboogweek. En op de website voor het LHBTI-platform West-Friesland staan allerlei evenementen gepland, zoals Enkhuizen Got Drag Talent of Filmfestival Roze Week Hoorn.

Met elke generatie lijkt het accent wel verder te verdampen en ik vraag me af of ik er wel aan kan vasthouden, hier in de grote stad waar de 'r' niet rolt

Koik niet wat of je verloren hewwe, koik nei wat of je overhouwe

Het is kwart over zes en terwijl ik wegliep van het huis van mijn oma zwaaien we naar elkaar. 'Daaahaag!' roept zij. 'Dooeehooeeg!' roep ik. 'Voorzichtig doen! Niet met vreemde mannen mee gaan!' Ik loop langs rijtjeshuizen en nieuwbouwappartementen en gluur naar binnen. Ik zie borduurwerkjes aan de muren, een dikke kat op de vensterbank, een baby die wordt gevoerd en een stel van een jaar of veertig dat bewegingsloos voor de televisie zit. Het is hier stiller geworden sinds de jaren dat ik bij mijn oma kwam logeren, maar sommige dingen zijn niet veranderd. De man met de zwarte labrador zwaait elke dag naar mijn oma, de SPAR is er nog steeds (al kent mijn oma de nieuwe eigenaren niet bij voornaam) en er is nog elk jaar kermis. Ik heb hier vele nachten geloged, in het oude kamertje van mijn moeder. We gingen naar Sprookjeswonderland of brachten de krant langs bij de buurvrouw en 's avonds aten we macaroni in de vorm van Spongebob. Mijn nieuwsgierigheid naar dit dorp en deze regio is alleen maar toegenomen door de verhalen van Gavin en mijn oma. Het contrast tussen oud en jong, en dorp en stad is symbolisch voor deze tijd, denk ik. Het uitsterven van dorpen betekent ook de afname van het gemeenschapsgevoel, datgene waar in de stad zo naarstig naar gezocht wordt. Misschien moeten we ons daarvoor simpelweg naar de snuit van de hondenkop van Noord-Holland draaien. ▲

De kunst in kunstmatige intelligentie

Ik ben niet heel vaak meer onder de indruk van technologische hoogstandjes. Vroeger kon ik grenzeloos betoverd zijn door raketten die de hemel in werden getorpedeerd of auto's die zonder bestuurder de weg op gingen. Misschien hebben ruimtecowboy Jeff Bezos en technonarcist Elon Musk mijn technofilie wat doen bedaren. Misschien ben ik er simpelweg uitgegroeid. Toch werd mijn kinderlijke fascinatie deze zomer weer aangewakkerd. Het internet werd overspoeld door fantasierijke afbeeldingen, niet gemaakt door mensen, maar door computers. Kunstmatige intelligentie (doorgaans AI of *artificial intelligence*) kan tegenwoordig met een druk op de knop elk beeld van je fantasie verwezenlijken. Hebben we het met deze *new kid on the block* over een revolutie in de kunstwereld of is met deze robotkunst de doos van Pandora geopend?

Tekst /// Jens van der Weide Beeld /// Winonah van den Bosch en Bert Slenders

Voor de lezers die het gemist hebben: op internet vind je sinds een paar maanden een handjevol AI *image generators*. De meesten zijn gratis en simpel in gebruik: je voert wat woorden in zoals 'paarse kikker met een fedora' en een kleine minuut later staat er een lila maffiakikker op je beeldscherm. Niet van Google geplukt, maar door een algoritme geknutseld. De *prompt* die je invoert kan alles zijn wat je wil, van object tot landschap en van kleur tot kunststijl. Zelfs aan complexe emoties geeft het algoritme zijn eigen visuele draai. De mogelijkheden worden, in mijn eigen ervaring, meer beperkt door de reikwijdte van mijn spontane fantasie dan door het computerprogramma zelf. De plaatjes die ik tevoorschijn tover zijn vaak prachtig om te zien, zeker als ze gemaakt zijn met de verder ontwikkelde programma's als Dall-E - een portmanteau van Wall-E en Dalí.

Dat geldt niet voor alle afbeeldingen. De onmenselijkheid van een algoritme komt duidelijk naar voren als de chihuahua meer lijkt op een natgerend rozijnenkoekje. Ook de groteske afbeelding van een vrouw die met zes vingers te veel een ijsje aan het eten is mist toch een menselijke maat. Openbare image generators zoals Dall-E hebben gelukkig wel ingebouwde technieken om opzettelijk aanstootgevend beeldmateriaal te filteren, maar een afbeelding van een zestienvingrige vrouw wordt met trots gepresenteerd omdat de algoritmes niet beter weten. Gelukkig beperken deze uitglijders zich tot *quirky* foutjes die eerder lachwekkend dan angstaanjagend zijn. Als je gaat spelen met een van de generators - ik kan het aanraden om Dall-E zelf uit te proberen - zal je een verbindende factor zien in de verschillende afbeeldingen. Wat de mooie en minder mooie resultaten namelijk gemeen hebben is een soort unheimisch aura. Sommige resultaten komen regelrecht uit een goedkope horrorfilm gewandeld, maar zelfs met de meest fascinerende creaties lopen de *Bladerunner*-achtige rillingen toch wel een klein beetje over je rug als je je realiseert dat een algoritme zoiets kan maken. Is creativiteit dan niet meer slechts iets menselijks?

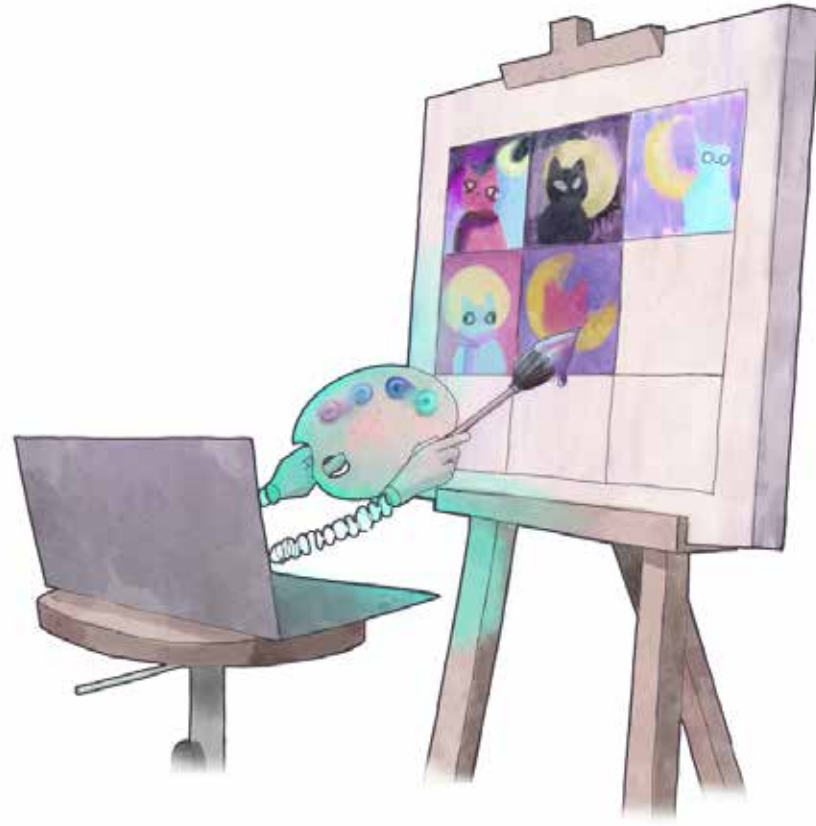
Sommige afbeeldingen komen regelrecht uit een goedkope horrorfilm gewandeld, maar zelfs met de meest fascinerende creaties lopen de *Bladerunner*-achtige rillingen toch wel een klein beetje over je rug als je je realiseert dat een algoritme zoiets kan maken

Gortdroge wiskunde

Zo'n vaart loopt het nog niet. De afbeeldingen zijn geen resultaat van robotcreativiteit, maar van gortdroge wiskunde. Een AI-algoritme is een enigmatisch computerprogramma wat zichzelf 'traint' door middel van een enorme hoeveelheid data, wat in jargon ook wel *machine learning* wordt genoemd. In het geval van image generators bestaat een *dataset* uit miljoenen tot miljarden afbeeldingen met een bijbehorend onderschrift, vaak uit alle hoeken van het internet verzameld. Het algoritme leert daarmee zichzelf bijvoorbeeld wat de kleur paars is en hoe een kikker eruit ziet, en kan deze vervolgens met een hoop wiskundige tovenarij samenvoegen tot een originele afbeelding. Het leren is in de kern vergelijkbaar met een peuter die stapsgewijs de wereld ontdekt, maar daar houdt de menselijke vergelijking ook wel op. Waar een kind uiteindelijk ook een genuanceerd oordeelsvermogen ontwikkelt over wat mooi of wenselijk is, ontbreekt dit bij een algoritme. Bovendien hangt wat een algoritme leert en produceert volledig af van wat de dataset te bieden heeft.

Hoewel het gebruiksgemak een gemiddelde Facebookmoeder toegang geeft tot een uniek archief van kleurrijke kattenplaatjes, kan het maken van AI-afbeeldingen ook verder gaan dan simpele prompts

'Art is dead, dude. It's over. AI won. Humans lost', sprak Jason Allen toen hij begin september een kunstwedstrijd won met zijn kunstwerk getiteld *Théâtre D'Opéra Spatial*. Allens kunstwerk was gegenereerd met Midjourney, een collega van Dall-E. De winst is een voorbeeld van hoe overtuigend de afbeeldingen kunnen zijn, maar vooral ook hoe frustrerend. Ondanks de gevoelloosheid en het gebrek aan creativiteit wist het algoritme de jury te overtuigen. Althans, Allen wist met het werk van het algoritme de jury te overtuigen. Precies daar zit ook

de zere plek, want wie heeft de kunst eigenlijk gemaakt? Mogelijke antwoorden zijn: de promptauteur, de algoritme-ingenieurs of – de spannendste optie – het algoritme zelf. De laatstgenoemde opent een filosofische discussie die ik hier niet durf te starten en de tweede optie lijkt ook vergezocht. Dan toch de persoon die maar een paar woorden heeft ingetypet?

Creatiever dan je denkt

De frustratie zakt een beetje als we ons realiseren dat het maken van AI-kunst creatiever kan zijn dan we in eerste instantie denken. Hoewel het gebruiksgemak een gemiddelde Facebookmoeder toegang geeft tot een uniek archief van kleurrijke kattenplaatjes, kan het maken van AI-afbeeldingen ook verder gaan dan simpele prompts. De technisch onderlegde kunstenaar kan het algoritme bijvoorbeeld als een artistiek medium gebruiken door zelf zijn dataset samenstellen. Het Franse kunstcollectief Obvious heeft recent, als een van de eersten, een AI-expositie geopend in galerie Danysz in Parijs. Het had al in 2018 het allereerste AI-portret gegenereerd met de vlotte titel: ***min G max D Ex [log D (x)] + Ez [log(1 - D(G(z)))], Portrait of Edmond de Belamy***. Dit portret is gecreëerd door een dataset samen te stellen, bestaande uit 15.000 geschilderde portretten uit de afgelopen eeuwen. Het maken van AI-kunst is op deze manier niet achteroverleunen en de computer het werk laten doen. Het heeft meer weg van het maken van een kunstcollage of een muziknummer op basis van *samples*. Obvious' moeite werd ook beloond, overigens, met een opbrengst van \$ 432.500 op de veiling.

Na Obvious hebben ook anderen de potentie van AI-generators gezien. Talloze mensen zijn al bezig met hun eigen collectie gegenereerde kunst en presenteren deze op sociale media. Prompt *enginee-*

ring is een nieuwe discipline geworden, waarbij mensen alinealange prompts door het algoritme halen en zo tot in de kleinste details de uitkomst kunnen beheersen. Artiësten als Sougwen Chung hebben het raakvlak gevonden tussen kunstmatige en menselijke intelligentie. Chung combineert 'made by hand' met 'made by machine' tot dromerige tekeningen en indrukwekkende kunstinstallaties. In de mode-industrie worden algoritmes gebruikt om nieuwe, nog niet bestaande outfits te genereren. Je kunt zelfs op basis van je eigen voorkeuren al het hele interieur van je nieuwe huis voor je neus toveren zonder dat daar een architect aan te pas komt. En natuurlijk zit er ook een AI-video generator in de pijplijn. Een nieuwe toepassing is waarschijnlijk al bedacht in de tijd dat je dit stuk leest, zo rap gaat het.

AI-technologie wordt toegankelijker, helaas ook voor kwaadgezinden

De menselijke factor

Deze snelle ontwikkelingen lijken allemaal rooskleurig totdat we beseffen dat 'probleemloos' en 'nieuwe technologie' niet goed samengaan. Zo blijkt helaas ook met AI-kunst. Voor de hand liggend is de vraag hoe het zich verhoudt tot de meer menselijke kunstenaars onder ons. Sommige AI-modellen kunnen originele afbeeldingen produceren 'in de stijl van...' die voor het ongetrainde oog niet te onderscheiden zijn van het echte werk. Met Picasso is het allemaal leuk en aardig, maar als de stijl van huidige kunstenaars klakkeloos wordt overgenomen zitten we met een nieuwe vorm van plagiaat. Het werk van de in oktober overleden striptekenaar Kim Jung Gi werd, met alle goede bedoelingen van dien, door de machine gehaald om een 'nieuwe' interpretatie te geven van zijn werk. De resultaten waren tekeningen die nauwelijks te onderscheiden waren van het echte werk én collectieve verontwaardiging. 'Artists are not just a "style." They're not a product. They're a breathing, experiencing person that learns and feels and grows', luidde de kritiek van cartoonist Kori Michele. Hoewel de intentie in dit geval goed was, blijft de vraag of je zomaar iemands werk door een algoritme mag halen om zo 'nieuwe' kunst te maken. Zetten we daarmee hardwerkende kunstenaars niet buitenspel?

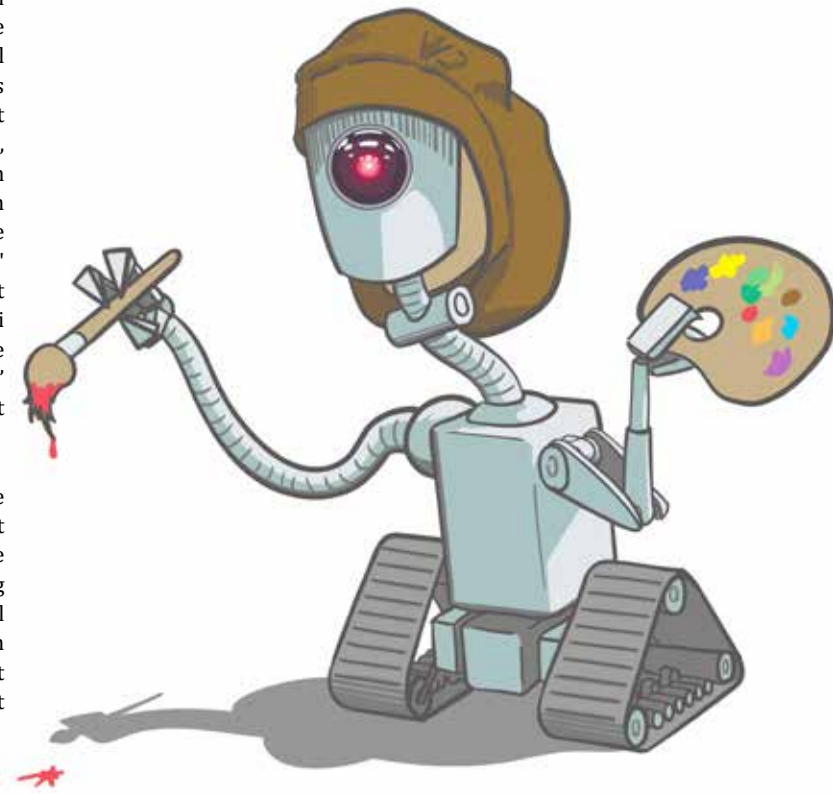
De menselijke factor lijkt voor velen een doorslaggevend criterium te zijn in de kwestie 'goede kunst', en dient tegelijk als goed argument tegen het vervangen van kunstenaars door AI. Maar zelfs als we de kwesties rondom de kunstenaars aan de kant zetten zijn er nog genoeg ethische kwesties waar we ons over moeten buigen. Hoewel AI 'voor zichzelf denkt', reflecteert zij haar menselijke maker. In een *NRC*-column (14 november) merkte schrijver Ernst-Jan Pfauth terecht op dat er bij het maken en verspreiden van AI-kunst beperkt toezicht

is. Een persoon kan een zelfgeknutseld algoritme trainen met een serie foto's van een echt persoon en zo deze persoon plaatsen in elke afbeelding die hij maar wil, met alle gevolgen van dien. AI-technologie wordt toegankelijker, helaas ook voor kwaadgezinden.

Hardnekkige stereotypering

Ook als de intentie van de gebruiker wel goed is houden de problemen nog niet op. AI is notoir voor haar *bias*, de technische term voor 'bevooroordeeld zijn'. De film *Coded Bias* van MIT-onderzoekster Joy Buolamwini illustreert dit probleem. In deze film gaat Buolamwini de strijd aan met AI-discriminatie nadat zij zag dat een zwarte huidskleur niet herkend werd in gezichtsherkenning. Een van de manifestaties van deze bias in het geval van AI-kunst is hardnekkige stereotypering. Zo worden door Dall-E bij prompts als *nurse* en *flightattendant* steevast vrouwen gegenereerd, en bij *lawyer* en *construction worker* mannen. Een AI-model kan niet verder denken dan zijn dataset, hetgeen gemaakt wordt door ons mensen. Daarbij kan het niet bepalen of de uitkomsten wenselijk zijn. Wat blijkt is dat de grootste problemen met AI-kunst, en AI in het algemeen, van menselijke aard zijn. Dat geeft ons – als we het even positief bekijken – wel weer nieuwe inzichten in ons eigen doen. De techneuten achter de image generators zijn hard aan het sleutelen aan oplossingen voor dergelijke problemen, maar duidelijk is dat ze verder reiken dan slechts een *bug* in het algoritme.

Kunstmatige intelligentie toont zich daarmee een even veelbelovende als problematische nieuwe speler in de kunstwereld. Anders dan de kunstpurist zal betogen schat ik de kans groot dat het als artistiek medium een hoop deuren in de kunstwereld zal openen. Breken met kunsttradities om de kunstwereld uit te breiden is immers een traditie op zich, denk maar aan de fotocamera of de computer. Belangrijk is wel dat we onze collectieve technofilie moeten bedaren. Als we AI tot een waardevolle toevoeging aan de kunstwereld willen maken, is er nog flink wat werk te doen. Menselijk werk, welteverstaan. ▲

‘You’re in a restaurant!’

Tekst /// Loïs Blank Beeld /// Lesine Moricke

Het was maandag. We hadden college van elf tot een en drie tot vijf. We hadden het idee om te lunchen bij een van de twee Chinese restaurants in het centrum dus daar gingen we: drie internationale studenten in een kleine stad in Italië op weg naar lunch.

We liepen via de winkelstraat over de twee pleinen die Rimini rijk is en binnen vijf minuten waren we bij het restaurant. We gingen zitten en de ober sprak zoals de meesten amper Engels. Prima, met handen- en voetenwerk – en het beetje Italiaans dat we ondertussen spreken – komen we er wel uit.

De handgebaren van de ober kwamen eerder dan we dachten, nog voordat we een menukaart hadden gekregen: hij wees naar het vest van mijn studiegenoot, dat ze over de stoel naast haar had gehangen. Wellicht bedoelde de ober dat het vest van de rugleuning zou vallen, dus ze verplaatste het naar de zitting. De wenkbrauwen van de ober begonnen nu ook gebaren onze kant op te zenden: ze gingen naar beneden. Zijn armen gebaarden dat ze het vest aan moest trekken.

Verward drapeerde ze het vest over haar schouders. “Perfetto!” zei de ober en liep weg. Mijn tafelenoten keken elkaar aan en vroegen zich hardop af wat er net gebeurde. Maar ik wist precies hoe laat het was: ‘He wants you to cover up, because he finds your top inappropriate,’ vertelde ik haar. Ze keek me aan alsof ze spoken zag: ‘You’re kidding right?’ ‘I wish I was.’ Ze droeg een croptop met blote rug, geen bh en gecombineerd met high waisted jeans tot boven de navel. Al met al een outfit waar mensen in Amsterdam niet raar van opkijken.

Toen de ober terugkwam met de menukaarten besloot ze het te vragen. Hij was duidelijk geïrriteerd: ‘You’re in a restaurant!’ De discussie werd al snel vuriger – en in het Italiaans waardoor ik afhaakte – maar ik ving wel op dat mijn tafelenoot de ober uitlegde dat dit seksistisch was en zij liever niet in zo’n restaurant wilde eten. Niet veel later verlieten we het restaurant onder het genot van de ober die “Then leave! Leave!” naar ons schreeuwde.

Dat de staat van feminisme en algemene behandeling van vrouwen in Italië anders is dan in Nederland, viel al snel op nadat ik hier was aangekomen in september. Ik ben zelden zo vaak gecatcalled en mannelijke automobilisten verlenen me om de haverklap voorrang om over te steken; hartstikke lief, maar naar mijn mening niet heel verstandig als de auto erachter daardoor flink in de remmen moet. En de entreprijzen voor de club waar ik vorige week was? Vijf euro voor dames, vijftien voor heren. De drankprijs aan de bar in die club? Vijftien euro per drankje voor de dames – vraag me niet wat ik in die club deed, het was werkelijk waar verschrikkelijk – en de heren betaalden vijftientwintig voor datzelfde drankje. Als kleine daad van rebellie probeerde ik een drankje voor mijn mannelijke studiegenoot te halen, maar ik moest aanwijzen voor wie dat tweede drankje was en op dat moment waren alle studiegenoten om me heen mannen. De barvrouw lachte me uit en sloeg voor het tweede drankje vijftientwintig euro aan.

Ook het lhbt-debat lijkt hier terug te gaan in de tijd: vorig jaar nog werd een wet die homofobie strafbaar zou maken, niet ingestemd door de senaat. De Italiaanse Kamer van Afgevaardigden, vergelijkbaar met onze Tweede Kamer, stemde eerder in meerderheid voor de wet. En de nieuwe extreem-rechtse premier geeft ook weinig hoop: verbieden van het homohuwelijk en het stoppen van legale abortus staan beide op haar politieke agenda.

Ik weet niet of al het bovenstaande voor heel Italië geldt, maar het zorgt er wel voor dat ik al een paar weken met allerlei vragen in dit land rondloop. Waar lag het probleem, het ‘ongepaste’, voor de ober in het restaurant? Was het de blote rug of het niet dragen van een bh? Stel dat horecapersoneel in Amsterdam een top zonder bh als ongepast zouden bestempelen: mijn niet bh-dragende tietjes en ik zouden geen terrasje meer pakken. En wat voor beleid heeft die club waar ik was voor non-binaire mensen? Hoelang kan men volhouden traditioneel te zijn zonder in te zien dat het behouden van die standpunten zoveel mensen benadeelt? ▲

De strijd tegen de beeldvervorming over de gesluierde moslima

Beeldmaker en onderzoeker Cigdem Yuksel krijgt de verdiende aandacht voor haar analyse over de beeld(ver)vorming van gesluierde moslima’s in het Nederlandse medialandschap. Haar onderzoek heeft geleid tot een veranderingstraject - bestaande uit een reeks discussieavonden - in samenwerking met Pakhuis de Zwijger. Maandag 31 oktober 2022 heb ik de eerste eerste avond mogen bijwonen, genaamd ‘Moslima #1: de macht van beeld’.

Tekst /// Maartje Stam

Op het begin van de avond kaartten Yuksel, Berna Toprak (PhD-kandidate sociologie aan de VU) en Merel Bem (publiciste, journaliste en schrijfster) met z’n drieën de foutieve gang van zaken aan. Daarop volgend vond het gesprek plaats tussen Gert-Jaap Hoekman (hoofdredacteur NU.nl), Ilvy Njiokiktjien (documentaire-fotografe), Karin Hollaar (adjunct hoofdredacteur ANP) en Lotfi El Hamidi (opinieredacteur NRC). Zij zijn mediamakers van allerlei schakels van de mediaketen en pratten op deze avond over de mogelijke oplossingen en barrières in hun vakgebied. Ciana Mayam en Harm Ede Botje waren de moderators van de avond.

Van vermoedens tot cijfers

De beeld(ver)vorming over gesluierde moslima’s - die middels foto’s en ander beeldmateriaal gebeurt in enkele nieuwsbronnen - is al langer bekend bij de mediamakers die met presentator Botje aan tafel zaten voor de dialoog. Dankzij Cigdem Yuksel is er nu ook statistisch bewijs. Hiermee is de reikwijdte van het probleem goed aan te tonen. Vastberaden trapte Yuksel de avond af met het voordragen van haar onderzoekresultaten.

In haar onderzoek bestudeerde ze 2500 foto’s van gesluierde moslima’s in de *Volkskrant*, de *Telegraaf* en de *NRC* van de afgelopen twintig jaar. Uit de analyse rolden vier resultaten. Ten eerste waren de vrouwen voornamelijk bij slecht nieuws afgebeeld. De

Een deel van de nieuwsconsumenten dat niet of nauwelijks in contact komt met gesluierde moslima’s neemt dit stereotiepe beeld over, benadrukt Yuksel

Volkskrant is hier het extreemst in: 99% van de foto’s met gesluierde moslima’s werden bij negatieve berichten geplaatst. Dat is een behoorlijke uitschieter in vergelijking met het gemiddelde van 70%. Ten tweede waren oorlog, conflict en bezetting (14%) en politiek in het buitenland (14%) de vaakst voorkomende nieuwsthema’s die gekoppeld werden met afbeeldingen van gesluierde moslima’s. Daarnaast kwamen onderwerpen als multiculturele samenleving, inburgering, de positie van vrouwen, radicalisering, terreur en demonstraties ook veelvuldig terug. Ten derde liep de gesluierde moslima op het grootste deel van de foto’s in de kranten buitenshuis (80%). Ten vierde kwamen foto’s van gesluierde vrouwen bovenmatig veel voor bij nieuws over het buitenland (61%). Uit deze vier punten maakte Yuksel op dat de gesluierde moslima een erg eenzijdig beeld heeft gekregen in de Nederlandse nieuwsbronnen: een beeld van een buitenlandse vrouw met hoofddoek, emotioneel, schreeuwend om hulp. Vaak wandelt ze buiten, soms demonstreert ze. Een deel van de nieuwsconsumenten dat niet of nauwelijks in contact komt met gesluierde moslima’s neemt dit stereotiepe beeld over, benadrukt Yuksel. Iets wat naar mijn mening een kwalijke zaak is in onze multiculturele samenleving.

Het recht om te zijn

Berna Toprak vult aan dat deze gang van zaken de vrouw ontmenselijkt. Het individu dat de hoofddoek draagt raakt in

de vergetelheid. Het gaat alleen nog maar om de hoofddoek. Toprak vervolgt dat vooroordelen van mediamakers een grote rol spelen in het koppelen van een bepaald beeld met een artikel. Alhoewel kranten zelf ook toegeven vaak een subjectieve inslag te hebben, gaat een aantal lezers er alsnog van uit dat het nieuws wel objectief is.

Dit herken ik uit een gesprek van een jaar geleden. Tijdens een simpel gesprek vroeg de oude bekende welke studie ik ook alweer deed, waarop ik antwoordde dat ik Arabische taal en cultuur studeerde. Per toeval was er een gesluierde vrouw buiten een balspel aan het spelen met een kind. Aangezien mijn studie regelmatig wordt verward met islamstudies, viel de vraag: ‘Maar wat vind je nou eigenlijk van hoofddoeken?’ Gepraat had deze oude bekende nog nooit met een gesluierde moslima, maar zijn mening had hij paraat en deelde hij overtuigd: deze vrouwen worden onderdrukt. Ik had dat jaar toevallig een aantal nieuwe vriendinnen gemaakt, vertelde ik. Islamitische vrouwen die een hoofddoek dragen. Ze staan sterk in hun schoenen en worden niet onderdrukt. Hij wuifde mijn antwoord weg en stuurde mij een online mediabron door die zijn beeld over hen bevestigde.

Alle sprekers die avond waren het ermee eens dat als we geen genuanceerd beeld voorgeschoteld krijgen, de kans klein is dat we gelaagd gaan denken. Toprak bevestigde het eenzijdige mediabeeld van de gesluierde moslima als buitenlandse, niet-geëmancipeerde en onderdrukte vrouw, dat Yuksel benoemde. Ze vertelde dat dit imago gevolgen heeft voor de gesluierde vrouw met betrekking tot haar maatschappelijke positie en racisme. Vervolgens voegde Toprak toe dat uit het genoemde stereotype tevens het beeld vloeide van een binnenlandse, geëmancipeerde en niet-onderdrukte vrouw: namelijk een vrouw zonder hoofddoek. Zo concludeerde Toprak dat door deze stereotypes het recht van alle vrouwen weggenomen wordt om zich te uiten zoals zij dat willen.

Wat zijn de oplossingen?

In Pakhuis de Zwijger kwamen *detoxen*, diversiteit en praten naar voren als potentiële oplossingen voor de eenzijdige beeldvorming. Wat blijkt uit het tafelgesprek tussen de mediamakers, is dat er hobbels in de weg zitten wanneer het aankomt op het realiseren van de voorgestelde suggesties.

Wat betreft het detoxen: we kunnen stoppen van het plaatsen van beelden bij artikelen, een idee voorgesteld door Merel Bem. Beeld is belangrijk om het nieuws over te brengen, dus de kans is klein dat nieuwsbronnen openstaan voor dit radicale idee. Wellicht is het detox-idee wel een goede tijdelijke oplossing die moet worden toegepast tot er een betere oplossing is, merkt Bem op. Het lijkt mij dan nodig dat alle mediakanalen meedoen, wat ik momenteel echter niet zie gebeuren: nog niet alle bedrijven willen bijvoorbeeld het probleem erkennen, dus zij zullen ook niet snel meedoen met dit initiatief.

In Pakhuis de Zwijger kwamen detoxen, diversiteit en praten naar voren als potentiële oplossingen voor de eenzijdige beeldvorming

De dialoog, oftewel het voeren van een gesprek met bijvoorbeeld collega’s in de mediawereld, geïnterviewden en mensen op de foto, heeft het doel om misverstanden en een eenzijdig beeld te voorkomen. Veel van de mediamakers delen in de discussie dat dit vaak niet lukt vanwege tijdsdruk. Hier knaagt iets bij mij. *Communication is the key.*

Is zelfs een gesprek van vijftien minuten niet mogelijk? Niet dat je in vijftien minuten álles kan bespreken, maar kun je misschien wel het belangrijkste punt aankaarten. De presentatie van Yuksel duurde bijvoorbeeld ook maar tien minuutjes.

Wat betreft diversiteit: hiermee wordt het verschaffen van meer verscheidenheid op beeld en op de werkvloer bedoeld, zodat er een volledig en gelaagd beeld kan worden getoond. De mediamakers aan tafel bespeuren weinig diversiteit in de mediawereld. Hoe kunnen we dit veranderen? Lotfi El Hamidi gaf aan binnen te zijn gekomen bij de *NRC*, omdat hij ten eerste over de gevraagde vaardigheden beschikte en ten tweede paste bij het beleid dat bedrijven voeren om mensen met biculturele achtergronden te werven. Dit beleid was in deze situatie dus een succes. Zowel Karim Hollaar en Gert-Jaap Hoekman geven aan deze strategie eerder te hebben gevoerd, maar zonder resultaat. De sollicitanten hadden dan niet de juiste (journalistieke) ervaringen die als noodzakelijk werden beschouwd. In plaats van met de gebakken peren te blijven zitten, komt Hoekman met een oplossing: het aanbieden van interne opleidingen bij mediabedrijven aan mensen met een biculturele achtergrond. Er zijn namelijk genoeg mensen die én interesse hebben in de journalistiek én een biculturele achtergrond hebben, maar de juiste opleiding niet hebben afgerond. Met het aanbieden van een interne opleiding kunnen de diversiteitsdoelen worden bereikt. Zelf geloof ik dat deze aanpak een goede investering is voor mediabedrijven die diversiteit nastreven.

conclusie

Uit Yuksels onderzoek bleek dat een aantal kranten een realistisch en gelaagd beeld van de gesluierde moslima missen, wat gepaard gaat met alle gevolgen van dien. Ik geloof dat diversiteit, dialoog en een beetje detox laagdrempelige oplossingen zijn om de kwestie te beëindigen. De dialoog is al begonnen met ‘Moslima #1: de macht van beeld’ en moet draaiende gehouden worden, waar we gelukkig met z’n allen - zelfs als niet-mediemaker - een aandeel aan kunnen leveren. ▲

Check de site van Pakhuis de Zwijger voor de data van de aankomende discussieavonden en luister de podcast *Moslima* van Cigdem Yuksel en Maartje Duin!

Het ‘traditionele gezin’ bestaat niet

Wie ‘traditioneel gezin’ zegt, zegt eigenlijk niks. Conservatieve en reactionaire bewegingen beweren op de bres te springen voor ‘traditionele waarden’. Zo plaatst de Italiaanse premier Giorgia Meloni ‘het traditionele gezin’ tegenover ‘genderideologie’, waarmee ze eigenlijk bedoelt dat iedere gezinssamenstelling buiten die van vader, moeder en kind ongewenst is. Is ‘traditioneel’ wel het juiste woord voor wat zij en de haren bedoelen? Ik betoog van niet. Spreken van een ‘traditioneel gezin’ is meegaan in het discours dat er één ideale gezinssamenstelling bestaat waartoe de rest zich verhoudt als minderwaardig. Woorden hebben effect. Wie voorstander is van een inclusieve samenleving moet weigeren mee te gaan in het misleidende taalgebruik van de uitsluiting.

Tekst /// Kevin Hoogeveen Beeld /// Bob Foulidis

Definiëren is onmogelijk

Wat is nu eigenlijk een ‘traditioneel gezin’? ‘Gezin’ is al een begrip dat een andere invulling krijgt naargelang de ervaringen en relaties van een individu. Je kunt tot het gezin van je biologische ouders behoren terwijl je al lang je ouderlijk nest verlaten hebt. Je gezin kan bestaan uit je pleegouders en pleegzussen wanneer je biologische ouders niet voor je konden zorgen. Je kunt uit een eenoudergezin afkomstig zijn. De opties zijn legio. Vaak hangt het Nederlandse ‘gezin’ samen met waar en met wie je je jeugd hebt doorgebracht, terwijl het Engelse ‘family’ nog breder is – om maar een voorbeeld uit een andere taal te noemen. Hét gezin bestaat niet, wel bestaan er vele gezinnen.

Nu we dit vastgesteld hebben, moeten we ons nog met ‘traditioneel’ uitzetten. Wat is eigenlijk traditioneel? ‘Traditie’ heeft een knuffelige klank, vooral wanneer je het geluk hebt een warme, veilige jeugd te hebben gehad. Ik denk aan de magische pakjesavonden, het gezamenlijk optuigen van de kerstboom en het paaseitjes zoeken. Deze opsomming toont gelijk de problematiek van ‘traditioneel’, want mensen groeien in verschillende tradities op. Je kunt het begrip niet universeel gebruiken zonder jouw subjectieve beleving boven die van anderen te stellen. Iemand zou ook aan het vieren van Chanoeka, het Suikerfeest of de Dag van de Arbeid kunnen denken. ‘Traditie’ in samenhang met ‘gezin’ appelleert vaak aan fijne herinneringen, waarbij de gezinssamenstelling er eigenlijk niet toe doet. ‘Traditioneel gezin’ kan door die prettige associatie een emotionele reactie losmaken die je tot instemming met het concept doet neigen. Wezenlijk is het een ijskoude term, die gevoelens van warmte, veiligheid en verbondenheid niet in acht neemt.

Welke traditie?

Tegenstanders van de openstelling van het huwelijk voor mensen van het gelijke geslacht, adoptie door koppels van hetzelfde geslacht en nog een hele berg andere progressieve ideeën schermen met het

ideaalbeeld van het ‘traditionele gezin’. We hebben al vastgesteld dat een definitie die recht doet aan de veelzijdige werkelijkheid onmogelijk is, maar als we meegaan in het idee dat een traditioneel gezin kan bestaan rijst toch de vraag: over welke traditie hebben we het?

Historisch-demografisch gezien kunnen we een lijn op de kaart van Europa trekken van Sint-Petersburg naar Triëst. Ten westen van die lijn lag volgens demograaf John Hajnal de huwelijksleeftijd van vrouwen vanaf in ieder geval de veertiende eeuw hoger (boven de 25) dan ten oosten van de lijn. Bovendien bleef altijd een deel van de mensen ongehuwd. Breed genomen huwden mensen in Azië relatief jong. In Noord-West Europa leefden mensen in de vroegmoderne tijd in kerngezinnen: ouders en hun kinderen, mogelijk met bedienden. Dit verschilde van zogeheten *extended families* in andere delen van Europa, waar mensen in grotere familieverbanden samenwoonden. In de negentiende eeuw raakte het in zwang een scherpe binaire verdeling van de ruimte te maken: op basis van je sekse was je plaats achter het aanrecht of niet. Nu we een aantal seksuele revoluties achter de rug hebben, denken we (meestal) heel anders over genderrollen en gender überhaupt.

Het voelt voor een historicus als ik onwennig in zevenmijslaarzen door het verleden te gaan om een punt te maken. Hier blijkt het echter voldoende. Een historisering van ‘gezin’ in grote lijnen is al voldoende om te tonen dat spreken van één universeel ‘traditioneel gezin’ volledig ahistorisch is. Tellen de grootouders en tantes mee die in hetzelfde huis wonen? Meer dan historisch is ‘traditioneel gezin’ een normatief begrip. Geldt de norm ten westen of ten oosten van St-Petersburg-Triëstlijn? Wat is ‘de norm’?

Een normatief begrip

De norm die het begrip ‘traditioneel gezin’ aanduidt is een moralistische versie van de meest eenvoudige vorm van menselijke voortplanting. Een mannelijk persoon bevrucht een vrouwelijk

persoon en vervolgens blijft het paar samen om het nageslacht op te voeden. Afhankelijk van wie je het vraagt heet dit ‘de natuurlijke orde’, ‘Gods plan met de Schepping’ of iets anders dat gezag ontleent aan een hogere autoriteit.

Zodra je binnen de perken van de heteronormativiteit blijft, blijkt al snel veel mogelijk op de conservatieve flank van het politieke spectrum. Geboortebeperking door anticonceptie, ongehuwd samenwonen, hertrouwen na een scheiding; al gauw blijkt dat het voor veel voorstanders van een ‘traditioneel gezin’ niet om de christelijke moraal gaat. We moeten een christelijke kijk op huwelijk en gezin (voor zover er één is) dan ook niet verwarren met het ‘traditionele gezin’ van conservatievelingen en reactionairen die zich alleen door het christendom laten inspireren voor zover hen dat (vooral electoraal) voordeel brengt. Ze zijn gescheiden en hertrouwd (Donald Trump), hebben kinderen zonder getrouwd te zijn (Giorgia Meloni), of kinderen bij verschillende vrouwen (Matteo Salvini) – om maar een paar voorbeelden te noemen.

Het is geenszins mijn bedoeling mensen aan te spreken op hun privéleven of hier een oordeel over te hebben. Wel lijkt het me van belang de privésituaties aan te halen om te tonen dat het normatieve ‘traditionele gezin’ niet eens als normatief genoeg wordt ervaren door zijn voorstanders om het daadwerkelijk in de praktijk te brengen. Gaat het dan om de norm die zij als nastrevenswaardig beschouwen of om het verketteren van al diegenen van wie je in een oogopslag kunt zien dat zij niet aan de gestelde norm voldoen?

Uitsluiting is het doel, haat de bron

Welk doel dient de term nu eigenlijk? ‘Traditioneel gezin’ is een heteronormatief begrip dat aantoonbaar ‘wat er niet deugt’. Het dient ter uitsluiting. Uitgesproken voorstanders in conservatieve kringen meten met twee maten. Je kunt als man kinderen hebben bij twee vrouwen en verloofd zijn met een derde, maar wee de twee mannen die samen een kind opvoeden. Al werkt een drie-oudergezin (samenstelling naar believen) voor alle betrokkenen goed, volgens de ideologie van het traditionele gezin is het een verwording van het (diffuse) ideaal. Niettegenstaande de ambiguïteit van de norm verstikt zij de zelfbeschikking van het individu.

Een geveinsd begaand-zijn met kinderen uit gezinnen die niet aan het heteronormatieve ideaal voldoen vervolmaakt de huichelarij die de hele beweging van het ‘traditionele gezin’ tentoonspreidt. Het is volledig ongefundeerd aan te nemen dat een kind zich niet kan ontwikkelen in een gezin met twee papa’s, twee mama’s of een andere samenstelling. Het zou te ver voeren hier nu uitgebreid op in te gaan. Hier zij slechts aangestipt dat je moet uitgaan van een sekseafhankelijke gedetermineerdheid tot een genderrol om het ‘traditionele gezin’-standpunt werkelijk te snappen. Biologie wordt op een ideologische wijze aan binaire opvattingen over man-vrouwverhoudingen gekoppeld: man en vrouw vervullen dan een vaste rol met eigen taken en invloeden die samenhangen met hun geboortegeslacht.

Laten we het begrip vermijden

Ieder gezin mag er zijn. In een ideaal gezin komt ieder individu tot zijn recht. Helaas zijn er krachten in de samenleving die hun haat maskeren als bezorgdheid en hun uitsluiten van anderen verwoorden als het behoeden van een eerbiedwaardige overlevering. Er is nooit één vorm van gezin-zijn geweest. Voorstanders van het ‘traditionele gezin’ zijn vaak niet ergens voor, maar vooral ergens tegen.

Het gebruik van traditie als argument is een drogreden, want ‘we hebben het altijd zo gedaan’ is nooit een redelijk argument voor iets. Laat iedereen duidelijk zijn mening verwoorden. Ben je tegen de openstelling van het huwelijk of adoptie door koppels van gelijk geslacht? Zeg dát dan, en probeer je mening met redelijke argumenten te onderbouwen. Het diffuse ‘traditionele gezin’ als schild voor je (intolerante) opvattingen gebruiken helpt het gesprek niet op gang. Het trekt een rookgordijn op waarachter onverdraagzaamheid kan gedijen.

Het best kunnen we het begrip geheel vermijden. Sommige media zetten het al tussen aanhalingstekens. Het is niet zo onschuldig als het op het eerste gezicht lijkt. Let wel, het gaat hier om gezinnen; het thuis van mensen, hun havens van geborgenheid en liefde. ‘Traditioneel gezin’ trekt een lijn tussen ‘goede’ en ‘slechte’ gezinnen op basis van haat. Daar kan toch niemand voorstander van zijn? ▲

Over de grenzen van ons denken

Afgelopen juni bleek het onderwijs van veel studies binnen de geesteswetenschappen een onvoldoende te scoren. De studiefinanciering verdwijnt en het debat over de kwaliteit van universitair onderwijs en de rol van de student woedt voort. Er bestaan echter al initiatieven die een alternatief onderwijssysteem onderzoeken. Twee voorbeelden.

Tekst /// Almée Plukker en Anne Wijn | Beeld /// Steven de Grauw

Wle denken er na over vernieuwingen in het onderwijs en wat zijn hun bevindingen? **Johan Wagenaar**, oprichter van *Het Instituut*, probeert sinds 1995 met deze innovatieve instelling kunstenaars in samenwerking met wetenschappers te laten nadenken over problemen in de publieke ruimte. Denk hierbij aan het ontwerpen van een ontmoetingsplek voor bewoners of een project over schuld. Bij dit laatste gingen kunstenaars in gesprek met mensen met hoge schulden om erachter te komen wat schuld precies is. Dit leidde tot de oprichting van een nieuwe bank, waarbij het begin van de oplossing de erkenning van de schuld is. Schuldenaars kunnen hun schulden aflossen door werk te verrichten in de publieke ruimte. De nieuwe bank kreeg niet alleen een financiële bijdrage van de overheid, daarnaast werd een bijzonder kunstproject opgezet: schuldenaars werkten als beveiligers op een expositie, waarbij hun eigen schuld digitaal werd weergegeven. Tijdens de expositie liepen de hoge bedragen langzaam terug, omdat de schuldenaars als beveiligers aan het werk waren.

Wagenaar werkt zelf in het kunstonderwijs, waar hij de laatste jaren steeds meer kritiek op heeft: ‘De afgelopen twintig jaar is het hoger onderwijs zich steeds meer gaan richten op controle. Er gaat ontzettend veel geld en energie naar controlesystemen die ervoor moeten zorgen dat de student zijn studie volgens het boekje doorloopt. Op zoek gaan naar je eigen interesses en je motivatie om te studeren wordt haast niet meer aangemoedigd. Studenten worden geacht hun punten te verzamelen en snel hun diploma te halen. Bij *Het Instituut* vroegen we ons af: wat gebeurt er als de intrinsieke motivatie van de student serieus genomen wordt en als uitgangspunt gaat dienen voor het onderwijs?’

De kritiek van Wagenaar leidde tot een nieuw project van *Het Instituut*, dat deze maand van start zal gaan. Drie afgestudeerden uit verschillende disciplines werken aan een opdracht, waarbij ze worden begeleid door een coach. De opdracht betreft een vierkante kilometer in Amsterdam. Gestuurd vanuit hun eigen achtergrond en interesses kunnen ze iets gaan doen met deze ruimte. Ze kunnen alle kanten op: willen ze zich richten op bijvoorbeeld

beeld de sociale verhoudingen, de gebouwen of de natuur binnen deze vierkante kilometer? Wanneer ze meer informatie willen over een bepaald onderwerp, kunnen ze hun coach aanspreken. Die gaat vervolgens op zoek naar een docent of geleerde die gespecialiseerd is in het vakgebied waar de vraag over gaat.

Wagenaar: ‘Op deze manier creëer je onderwijs dat door interesse gestuurd is en dienstbaar is aan de intrinsieke interesses van de student. Het is een vrije en zelfstandige onderwijsvorm. Maar zeker niet vrijblijvend. Er is wel sprake van structuur. De studenten moeten hard werken en geregeld verslag doen van hun ontwikkelingen. De student moet erachter komen wat hem of haar boeit in die ruimte en vanuit daar een leerproces in gang zetten. Deze vorm van onderwijs is dan ook niet gebaseerd op het behalen van een papiertje, maar op zelfgestuurde ontwikkeling.’

‘OP ZOEK GAAN NAAR JE EIGEN INTERESSES EN JE MOTIVATIE OM TE STUDEREN WORDT IN HET HUIDIGE ONDERWIJS HAAST NIET MEER AANGEMOEDIGD’

Cocreative learning

Volgens **Anthe de Weerd**, betrokken bij *De Universiteit*, een organisatie die het geven van en deelnemen aan workshops mogelijk maakt, is het volgen van eigen fascinaties in het huidige onderwijsstelsel teveel op de achtergrond geraakt. Tijdens haar studie Geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht kreeg ze erg weinig ruimte voor de stages en projecten die ze in haar curriculum wilde opnemen. ‘Als ik dingen wilde doen die mijn studie voor mij verbreedden, werd er vaak enkel gekeken of mijn plannen wel aan de regels voldeden. Ik

ben bijvoorbeeld zelfstandig op zoek gegaan naar stages en projecten die mijn studie meer richting gaven en dus heel erg nuttig waren voor mijn ontwikkeling als persoon. Maar ik ben er door de Universiteit Utrecht niet altijd in geholpen, laat staan gestimuleerd. Het systeem lijkt heiliger te zijn geworden dan de inhoud.’

Een plek om zich verder te ontwikkelen naast haar studie was voor de Weerd *De Universiteit*, die ze hielp oprichten in Amsterdam, naar een concept dat in Utrecht al bestond. De Weerd: ‘Bij *De Universiteit* geven we twee keer per week een workshopavond. Deze workshops zijn georganiseerd door de leden zelf. Zij stellen het onderwerp vast en nodigen sprekers uit. Voor we de avond beginnen doen we eerst een zogenaamde check-in; een moment waarop iedere aanwezige even mag uitspreken wat hem of haar bezighoudt en wat diens verwachting van de avond is. Zo maak je je hoofd leeg en creëer je de ruimte om met je volledige aandacht bij de workshop aanwezig te kunnen zijn. Er is heel veel persoonlijke aandacht en er wordt verwacht dat je zelf met de stof aan de slag gaat in de opdrachten die erbij worden gegeven. Dat noemen we *cocreative learning*. Je leert door samen te doen. De onderwerpen zijn uiteenlopend, afhankelijk van degene die de avond organiseert. Zo hebben we workshops gehad over permacultuur, maar ook over ondernemerschap en *participatory leadership*. Iedereen mag meedoen. Het basisprincipe is aandacht voor individuele behoeftes en leerprocessen en het maken van verbinding met de ander, waardoor je je veilig voelt en vragen durft te stellen.’

Niet voor iedereen

Zijn dergelijke initiatieven als *De Universiteit* de oplossing voor alle kritiek op ons huidige onderwijs? Ontstaat er met deze initiatieven niet gewoon een nieuw systeem, dat met een eigen terminologie en een eigen publiek naast het bestaande universitaire systeem komt te staan? De Weerd: ‘Dat is niet de bedoeling. We moeten op zoek naar de balans tussen beide benaderingen. Initiatieven zoals *De Universiteit* moeten in gesprek blijven met universiteiten en andere opleidingen. De idealen van aandacht voor persoonlijke ontwikkeling en interesse-gestuurd onderzoek

de student om zo de stimulans te vormen tot kritisch onderzoek. Wagenaar: 'Het rendementsdenken begint al op de basisschool, denk maar aan de Cito-toets. Als onderwijsinstituten zich meer richten op de individuele behoeften van de leerling of de student, dan maakt hij of zij een heel ander leerproces door.'

‘HET ZOU MOOI ZIJN ALS ER BINNEN DE UNIVERSITEITEN VAN NU PLAATS ZOU WORDEN GEMAAKT VOOR DE BEHOEFTE VAN STUDENTEN DIE HUN EIGEN STUDIEPAD WILLEN SAMENSTELLEN’

Blijft de pijnlijke vraag over: hoe gaat dit er financieel uit zien? Is een klasje van drie leerlingen niet ontzettend duur? De Weerd weet het niet zo goed: 'De economische kant van het verhaal komt later pas. Hoe onze idealen praktisch gaan werken is nog een uitdaging.' Bij het project van *Het Instituut* is er beter over nagedacht. Wagenaar: 'Wij hebben een onderwijsdeskundige gevraagd ons kritisch te volgen. Hij schrijft de ontwikkelingen van de methodes voor ons uit, zodat we deze opleiding uiteindelijk geaccrediteerd kunnen krijgen als een post-hbo. Elke student heeft in dit programma toegang tot veel specialisten op verschillende gebieden. De student mag naar eigen behoefte gesprekken met hen aanvragen. Zo kunnen student en docent gericht twee uur over een onderwerp praten. En de docent wordt voor deze twee uur betaald. Er is geen sprake van een groot systeem, geen gebouwen en zo min mogelijk administratie. Dit scheelt ontzettend veel tijd en geld.'

Hoe het bewustzijn van de gebreken in het huidige onderwijs en oplossingen zoals eigen invulling van de studie vormgegeven kunnen worden is een vraag die aanzet tot nadenken. Er wordt ook binnen de universiteit al wel mee geëxperimenteerd. Zo heeft de UvA een tijdje het vak 'Learning lab' aangeboden. Studenten konden zich in het vak binnen een soort platform richten op hun eigen onderzoeksvragen, onder begeleiding van een docent. De Weerd: 'Dit soort vakken kunnen een toevoeging zijn aan het onderwijs. Het gaat uiteindelijk om een balans tussen de verschillende benaderingen.' ▲

Op zoek naar balans

De roep om een alternatieve manier van denken over kennisverwerving richt zich dus minder op het behalen van voldoende studiepunten en meer op het opdiepen van de intrinsieke motivatie van

moeten verweven worden in het huidige onderwijssysteem. Deze opzet is ook niet weggelegd voor iedereen. Sommige mensen gedijen heel goed binnen de structuren van het huidige hoger onderwijs en voor hen is zo'n vrije benadering niet geschikt. Maar andere mensen hebben juist meer zelfstandigheid nodig. Het zou mooi zijn als er binnen de universiteiten van nu ruimte zou worden gemaakt voor de behoeften van die mensen.'

Ook Wagenaar spreekt zich uit tegen radicale omvorming: 'Het Instituut heeft niet als doel het bestaande systeem helemaal om te gooien, we zijn op zoek naar alternatieve manieren van onderwijs. Misschien blijkt over drie maanden het project dat deze maand start voor geen meter te werken. Het voornaamste is dat we proberen een nieuwe denkwijze te ontwikkelen. Met aandacht voor persoonlijke fascinatie en een eigen benadering, in plaats van te kijken naar cijfers en vinkjes. Kunstenaars

De waarde van studententradities

Het zoeken naar een studentenkamer in Amsterdam is niet makkelijk. Huisjesmelkers vragen een enorm hoog bedrag voor een slaapkamer, vaak niet groter dan een schoenendoos. Ook de studieschuld bij 'ome DUO' maakt de toekomst niet rooskleuriger. Om maar niet te spreken van alle studenten die massaal de huizenmarkt bestormen. Het is traditie dat studenten hospiteeravonden afdaan om een plekje te bemachtigen. Maar naast hospiteeravonden kennen studenten nog veel meer tradities die zij met elkaar delen. Je zou studenten bijna kunnen zien als kopieën van elkaar. Dat klinkt misschien negatief, maar ik denk dat het juist ook een positieve kant heeft: het versterkt de band tussen studenten.

Tekst /// Sophie Meijer Beeld /// Lesine Möricke

Mijn ouders zijn thuis een aantal tradities begonnen. We bestempelden elke maandag als 'kipdag'. Op zondagochtend stonden mijn ouders langs de lijn van het hockeyveld. Op Sinterklaasavond aten we bij de Italiaan op de straathoek. Op oudjaarsavond moest de Top 2000 aan staan vanaf het moment dat het eerste nummer te horen was. Bijna elke dag tafelden we na het avondeten een uur na en bespraken we onder andere mijn filosofische bevindingen. Mijn oudere zus droop op zo'n avond zoals gewoonlijk na twintig minuten af. Dit zijn allemaal voorbeelden van kleine tradities die ik altijd voor lief nam en waarvan ik nu beseft dat ze heel erg veel voor mij betekenen. Nu ik uit huis ben, is het tijd om ook mijn eigen tradities te maken.

In juni kreeg ik een kamer aangeboden in Amsterdam. Het versturen van mijn standaard hospiteermail had eindelijk zijn vruchten afgeworpen. Ik was er klaar voor om mijn eigen leven op te zetten in de stad en mijn eigen, nieuwe tradities te maken. Ik greep de kans en verhuisde naar Amsterdam, want dat is traditie; studenten moeten toch op kamers wonen?! Wat blijkt? Mijn eigen tradities zijn minder gemakkelijk te maken dan ik dacht. Ik maak het stereotype beeld wat men van een student heeft waar.

Het woord 'traditie' betekent voor mij niet veel anders dan 'gebruiken'. Tradities en/of gebruiken kunnen betrekking hebben op feestdagen, sporten, ervaringen en nog veel meer. Om je eigen traditie te ontwikkelen, is het denk ik belangrijk dat je zo een ervaring eigen maakt. Het is echter lastig om een ervaring eigen te maken wanneer je deze deelt met honderden anderen. Als ik op dinsdagochtend onderweg ben naar college, dan haal ik graag eerst ergens een kop koffie. Ik wandel dan naar mijn favoriete koffietentje om er vervolgens achter te komen dat de rest van de studenten waarmee ik de aankomende twee uur in een collegezaal zal zitten ook in de rij staat voor een warme drank. Dit is een simpel voorbeeld, maar het beschrijft wel mooi mijn beeld van studenten als kopieën van elkaar.

In eerste instantie vond ik het helemaal geen prettig idee dat ik veranderde in dit stereotype, want ik wil graag een individu zijn. Toen ik in Google de zoekterm 'studententradities' intypte, kwamen er een aantal resultaten naar boven waar ik al op had gerekend: studentenverenigingen en protesten. Al scrollend door alle pagina's met artikelen, bedacht ik me dat ik het eigenlijk helemaal niet erg vind dat ik tijdens mijn studententijd een soort cliché identiteit aan heb genomen. Ik denk namelijk dat dit ervoor kan zorgen dat studenten zich met elkaar verbonden voelen.

Een van de bekendste voorbeelden van een studententraditie is de studentenvereniging. Studenten sluiten zich aan bij een studentenvereniging om aansluiting te vinden en om hun

Ik greep de kans en verhuisde naar Amsterdam, want dat is traditie; studenten moeten toch op kamers wonen?!

studententijd zo leuk mogelijk te maken door het vele uitgaan en alle activiteiten. Het is misschien een van de ‘gemakkelijkste’ manieren om mensen te leren kennen: vaak zijn er namelijk sociale verplichtingen aan verbonden. Zo moet je een aantal avonden per week op komen dagen bij een borrel en ga je geregeld naar diners waar je andere studenten ontmoet. ‘Gemakkelijkste’ zet ik bewust tussen aanhalingstekens, want om binnen te komen bij een studentenvereniging, wordt er in sommige gevallen veel van je gevraagd, bijvoorbeeld als je mee moet doen aan een ontgroening,

Toen ik mijn vader vroeg naar zijn eerste jaar bij een studentenvereniging, vertelde hij mij dat hij de mannelijke ouderejaars als volgt moest aanspreken: ‘Meneer, mag ik me aan u voorstellen?’ Uiteraard werd dit vaak afgewezen. Wat denk je wel niet?! Zomaar de tijd van een ouderejaars verspillen, jij onderdaan. Afgezien van het feit dat mijn vader bij een negatief antwoord reageerde met: ‘Mooi, ik had er toch eigenlijk geen zin in’, denk ik niet dat elke student er op deze manier over denkt en kan ik goed begrijpen dat het energie kan vreten wanneer je constant als onderkruispel wordt gezien. Maar ook op deze manier schept het student-zijn een band. Wanneer je gezamenlijk een ontgroening meemaakt, zal je voor altijd deze herinneringen delen en kun je elkaar waarschijnlijk vinden in bepaalde emoties die een ontgroening oproept. Chapeau voor degenen die zich door een heftige ontgroening hebben weten te vechten, ik doe het jullie niet na!

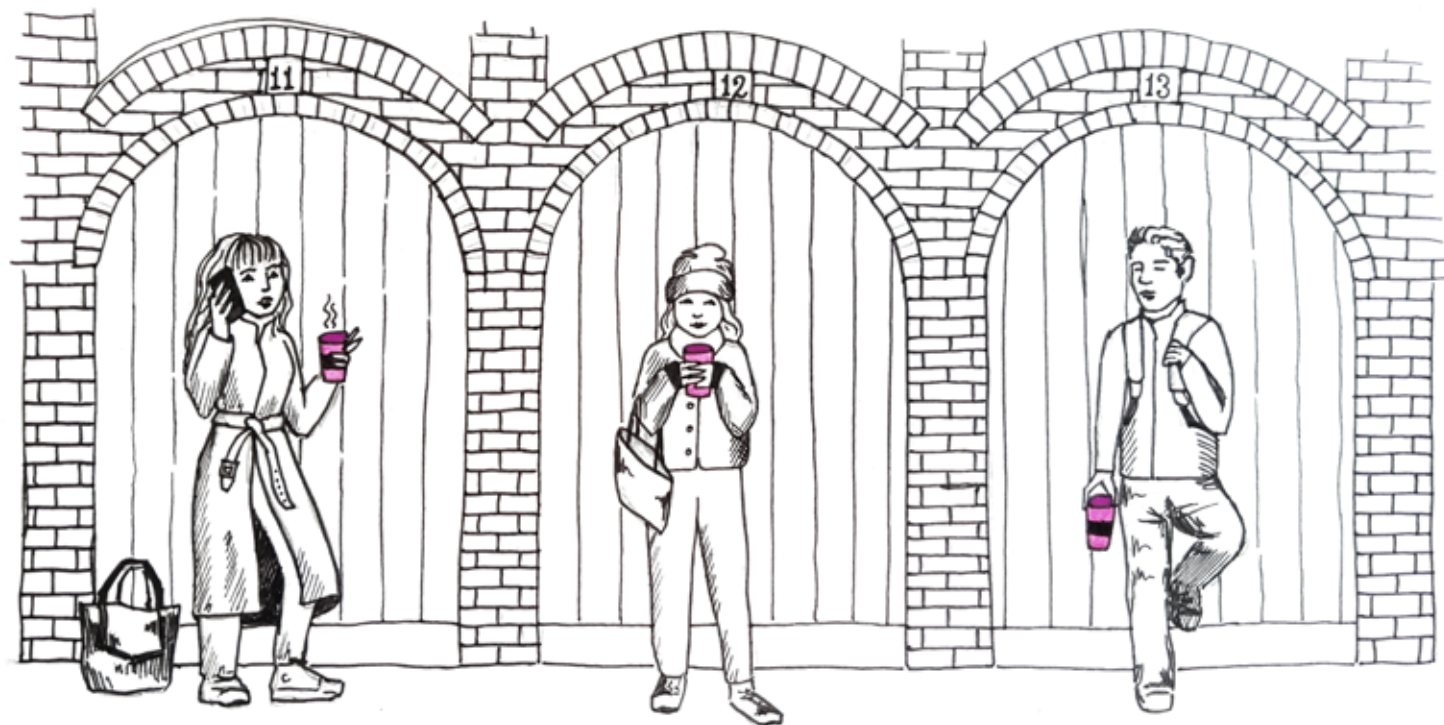
De geschiedenis toont aan dat het voeren van protest ook gezien kan worden als een studententraditie. Al sinds jaar en dag weet de student praktijken te vinden die beter kunnen of moeten. Zo werd eind jaren 60 het bestuursgebouw van de UvA - het Maagdenhuis - vijf dagen lang bezet gehouden met als doel meer inspraak te krijgen in het universiteitsbestuur. Het bezetten van deze locatie herhaalde zich nog tien keer. Tegenwoordig wordt er veel geprotesteerd tegen de afschaffing van het leenstelsel en de opbouw van hoge schulden als gevolg hiervan. Ik vind protest

voeren een mooie manier om een hechtere band te creëren met medestudenten. Je strijdt samen voor iets wat je allemaal als problematisch ziet en dit wil je oplossen; niet alleen voor jezelf, maar ook voor alle anderen die met het probleem in aanraking komen.

Nadat ik mezelf had ingelezen in de tradities die ik in dit artikel benoem, zijn mijn gedachten over het zijn van een stereotype student veranderd. In eerste instantie zag ik dit als iets wat ik absoluut niet wilde. Ik vroeg mezelf vervolgens af of het erg is dat velen, waaronder ik, een kopie lijken te zijn van een stereotype en/of traditionele student. Mijn antwoord daarop is: nee, natuurlijk niet! Het schept een band.

Ik ervaar mijn studentenperiode als enorm leuk, gezellig en vol mooie ervaringen, maar de studentenperiode kan ook een verwarrende tijd zijn. Door middel van het stereotype dat heerst over studenten, kunnen zij een identiteit aannemen waar zij zich vervolgens een aantal jaar aan vast kunnen klampen: de studenten-identiteit. Het overnemen van zo’n dergelijke identiteit heeft naar mijn idee te maken met de verwachtingen van buitenaf, maar studenten onderwerpen zich hier vaak ook vrijwillig aan. Ik heb het hier uiteraard niet over de torenhoge schulden die veel studenten opbouwen, dat wens je jezelf natuurlijk niet toe. Je kan dus stellen dat het aannemen van een studenten-identiteit een traditie is.

Ik zie de studentenperiode als een soort rustmoment waarin studenten voor zichzelf kunnen uitzoeken wie of wat ze zijn, waar ze behoefte aan hebben en in welke omgeving zij zich goed voelen. Deze periode creëert de tijd voor studenten om erachter te komen wat ze wel en niet belangrijk vinden en zij zullen op basis hiervan belangrijke keuzes maken. Of je nou beslist dat je de studenten-identiteit wilt aanhouden of dat je jezelf hiertegen af wilt zetten, het vormt je hoe dan ook als mens. ▲

Progressief traditionalisme

De Russische slavofilie in context

Het ‘grootse’ nationale verleden. De oorspronkelijke volksaard. In Nederland kennen we het vooral uit reactionaire hoek: VOC-mentaliteiten en vlaggenschepen van renaissancevloots. Maar het kan ook anders. Laat me je introduceren aan de slavofilie: een Russische maatschappelijk-filosofische beweging van halverwege de negentiende eeuw, die het verleden inzette als wapen in de strijd tegen het repressieve heden, en als inspiratiebron voor de hoopvolle toekomst.

Tekst /// **Edgar Alberts** Beeld /// **Fieke de Groot**

Proloog

In 1836 barstte de bom. In het tijdschrift *Teleskop* verscheen de Russische vertaling van een in 1829 in het Frans geschreven ‘filosofische brief’. De schrijver: Pjotr Tsjaadajev, filosoof, overtuigd katholiek en nu ook auteur van een van de meest controversiële Russischtalige documenten ooit. Heel intellectueel Rusland was in rep en roer. Hoe kon één enkele ‘filosofische brief’ zoveel stof doen opwaaien?

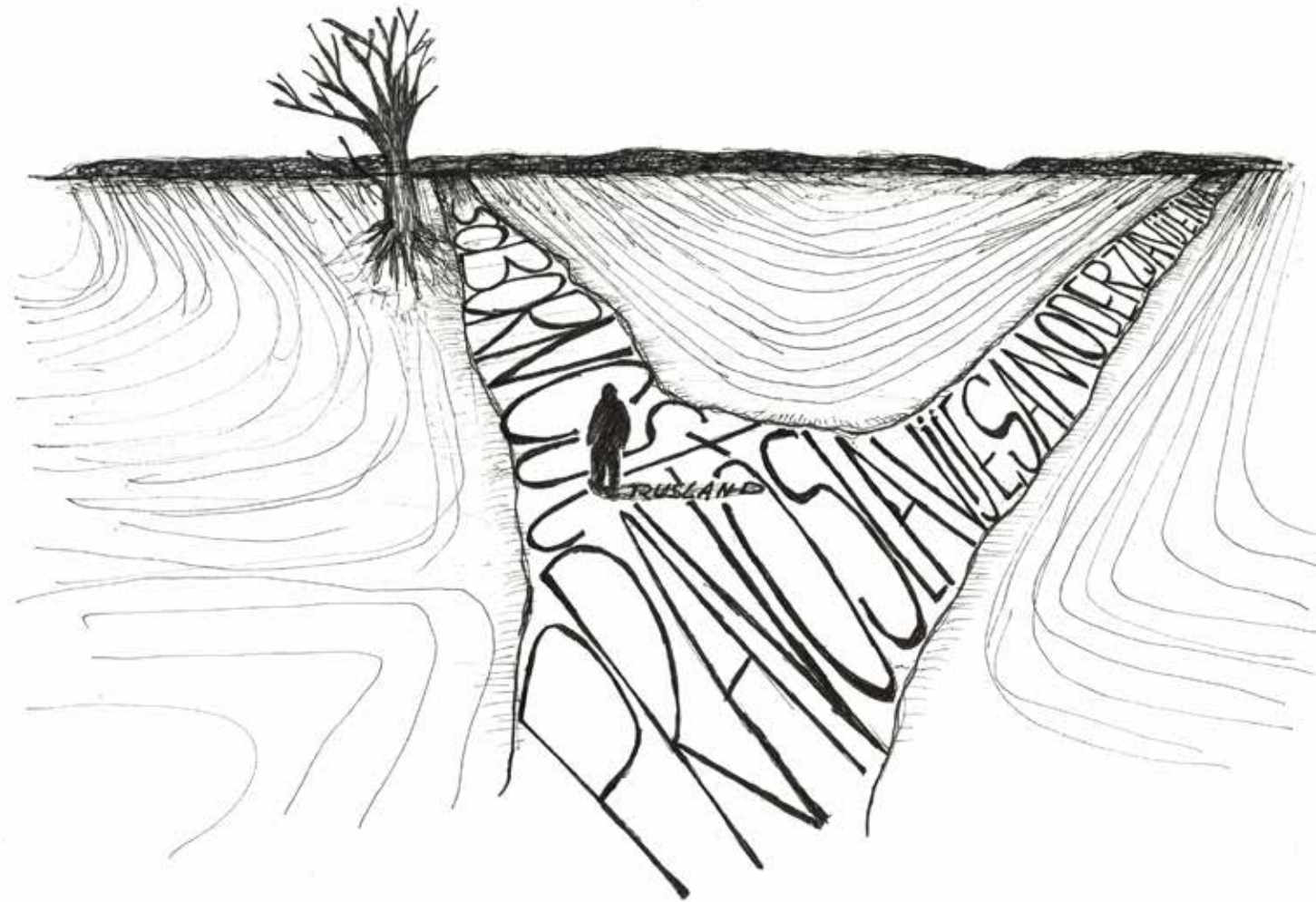
In de brief bespreekt Tsjaadajev de betekenis van Rusland in geschiedfilosofisch opzicht. Zijn conclusie: Rusland is van geen enkele betekenis. Rusland staat buiten de geschiedenis, is een barbaarse uithoek die pas na Peter de Grote’s verwesterende modernisaties de eerste glimp van het licht der beschaving heeft opgevangen. Hij schrijft (vert. Sander Brouwer): ‘Alleen op de wereld, hebben wij de wereld niets gegeven, niets van de wereld genomen; we hebben geen enkel idee toegevoegd aan het geheel van menselijke ideeën; we hebben niets bijgedragen aan de vooruitgang van de menselijke geest, en alles wat ons ten deel is gevallen van die vooruitgang hebben we misvormd.’ Ruslands enige heil moet volgens Tsjaadajev gezocht worden in de navolging van het Westen, dat ‘in de kiem en in bepaalde delen alles heeft wat nodig is om [het koninkrijk Gods] op een dag definitief op aarde te vestigen.’

Zo’n polemische aanval op Rusland moest wel slecht vallen bij een volk dat zich erop roemde dat het als enige natie in staat was geweest de opmars van de ‘antichrist’ Napoleon tegen te houden. Bovendien druiste het lijnrecht in tegen de staatspropaganda van de toenmalige tsaar Nikolaas I. Al in de eerste dagen van diens regering had hij te maken gekregen met een samenzwering van onder andere door verlichtingsideeën geïnspireerde officieren (de ‘dekabristen’) – en zijn reactie was fel. Sommigen van de rebellen werden geëxecuteerd, velen verbannen en de geheime dienst draaide overuren. Op ideologisch vlak reageerde Nikolaas’ regering door het dekabristische gedachtegoed te bestempelen als een ‘infectie van buitenaf’: zulke verlichtingsideeën over constituties en parlementen zouden misschien in Europa populariteit genieten, maar Rusland is niet Europa, en Rusland moet geregeerd worden op basis van ‘orthodoxie, autocratie en nationaliteit’ (*pravoslavije, samoderzjavije i narodnost*). Dit tsaristische Rusland zou verheven zijn boven het afgedwaalde, verdorven Europa dat haar onvermijdelijke ondergang tegemoet zou gaan. Tsjaadajevs woorden staan hier natuurlijk lijnrecht tegenover. Hij werd officieel voor gek

verklaard en de publicatie van *Teleskop* gediscontinueerd, maar de druk van de filosofische brief was nu al een voldongen feit: de geest was uit de fles, het tijdperk van de geschiedfilosofie in Rusland was ingeluid.

Hoewel zijn filosofische brief er de directe aanleiding voor vormde, zou het overdreven zijn om de geboorte van de geschiedfilosofie in Rusland geheel aan Tsjaadajev toe te schrijven. In Duitsland was de geschiedfilosofie met het Duits-idealisme al tot volle bloei gekomen en de werken van filosofen als Kant, Hegel en Schelling waren uitstekend bekend en zeer geliefd bij de Russische intelligentsia. De gedachte dat volkeren een soort mega-individen zijn met unieke karakters (Herder), dat de geschiedenis naar een bepaald doel toewerkt (Hegel) en dat sommige volkeren als koplopers van de mensheid een speciale taak kunnen hebben in dit geschiedproces (Fichte) was niet uniek Russisch, maar toentertijd min of meer filosofisch gemeengoed.

In Rusland nam geschiedfilosofie bovenal de vorm aan van reflectie op de Russische identiteit: wie zijn wij als Russen? Wat is onze plaats in de geschiedenis en in de wereld?

In Rusland nam geschiedfilosofie bovenal de vorm aan van reflectie op de Russische identiteit: wie zijn wij als Russen? Wat is onze plaats in de geschiedenis en in de wereld? Het debat viel, onder de meer gematigde deelnemers, ruwweg uiteen in twee kampen: de ‘westerlingen’ (als voorbeeld waarvan Tsjaadajev zelf soms wordt opgevoerd) en de ‘slavofielen’. Het zijn die laatste waaraan de rest van dit artikel is gewijd.

Terug naar de roots

Voordat ik uitvoerig inga op het eigenlijke onderwerp van dit artikel, wil ik een mogelijk misverstand voorkomen over het woord ‘slavofilie’. Het woord ontstond oorspronkelijk aan het begin van de negentiende eeuw in literaire discussies: ‘slavofiel’ was een bijnaam die modern gezinden gebruikten om hun tegenstanders, die zich bijvoorbeeld graag bedienden van het oudere Kerkslavisch, belachelijk te maken. Als iemand dus voor ‘slavofiel’ werd uitgemaakt, dan was dat om diegene te verwijten dat hij niet meeging met zijn tijd, dat hij ouderwets was. Die connotatie bleef doorwerken en in de verhitte geschiedfilosofische polemieken van de jaren 40 en 50 van de negentiende eeuw was ‘slavofiel’ dan ook in de eerste plaats een belediging. Alternatieve namen die de ronde deden waren ‘Moskouse partij’, ‘oosterlingen’ of ‘Russicisten’. Bij gebrek aan een betere benaming hebben de slavofielen het label uiteindelijk maar als geuzennaam aangenomen. Met ‘liefde voor Slavische volkeren’ heeft de slavofilie dus in de kern niet zoveel te maken.

De slavofielen waren diep ontevreden over de politieke, sociale en culturele staat van tsaristisch Rusland

Anders dan de westerlingen vormden de slavofielen een hechte club met (op hoofdpunten) een gezamenlijk programma. Enkele belangrijke namen zijn Joeri Samarin, Ivan Kirejevski en de gebroeders Aksakov. Maar de ziel van de beweging, de spil waar alles omheen draaide, was Aleksej Chomjakov, na wiens dood in 1860 het met de eigenlijke slavofilie ook al spoedig gedaan was. (Het is van belang om te vermelden dat een groot deel van dit artikel gebaseerd is op Chomjakovs standpunten; over de details zijn andere slavofielen het lang niet altijd met hem eens.) Het slavofiele programma hield heel grofweg het volgende in. De slavofielen waren diep ontevreden over de politieke, sociale en culturele staat van tsaristisch Rusland. Hun claim was dat de toenmalige erbarmelijke toestand het product was van eeuwenlange historisch-toevallige processen. Die waren al ingezet ten tijde van de Rjoerikdynastie (vanaf ca. 860 n.Chr.), maar zouden sinds Peter de Grote in een stroomversnelling zijn gekomen, met ambtelijk formalisme, maatschappelijke tweedeling en morele verloedering tot gevolg. De Slavische stammen die daarvoor het huidige Rusland bevolkten zouden echter goede beginselen in de volksaard vervat hebben liggen (ook al kwamen die niet altijd even goed tot uiting). Het zou voor de Russische maatschappij dus zaak zijn om terug te keren naar haar roots en de onder de tijd bedolven kiemen van goede beginselen met de kennis van nu te doen ontluiken. In de woorden van Konstantin Aksakov: ‘De slavofielen willen niet terug naar hoe het was, maar op nieuw vooruitgaan op de vroegere weg.’

Progressief traditionalisme

Teruggrijpen op traditie dus. Kán het conservatiever dan dat? Chomjakov noemt de slavofilie nota bene zelf ‘het enige ware conservatisme’. Het hoeft echter niet reactionair, of zelfs maar conservatief te zijn om inspiratie te putten uit het verleden: de renaissance was geen conservatieve beweging. Ook de slavofielen zijn, als puntje bij paaltje komt, verrassend progressief in hun traditionalisme.

Het voornaamste verloren beginsel dat de slavofielen nieuw leven in willen blazen is *sobornost* (spreek uit: ‘sabòrnstj’). De term is berucht onvertaalbaar. Chomjakov zelf gebruikt het corresponderende bijvoeglijk naamwoord *soborny* aanvankelijk in kerkelijke context als vertaling voor het Griekse *katholikos*. Sobornost is voor Chomjakov de ‘eenheid in veelheid’, de ‘vrije eenheid van ziel’ die de (Russisch-) orthodoxe kerk zou typeren (in tegenstelling tot de dictatoriale dwang van de rooms-katholieke kerk of de anarchie die in de protestantse wereld zou heersen). Maar sobornost heeft ook een politiek-maatschappelijke dimensie: de slavofielen contrasteren het vaak met de atomistische, egoïstische, in het beste geval nog net niet vijandelijke berekenendheid van het Westen. Sobornost zou juist een liefdevolle, vrijwillige, maar volkomen vereniging van betrokken individuen in één geheel behelzen.

Een concrete manifestatie van het sobornostbeginsel is de *selskaja obsjtsjina* (met wat goede wil vertaalbaar als ‘dorpsgemeenschap’). Er is niet één uniform model van een obsjtsjina, maar in wezen gaat het om een type landbouwgemeenschap waarbij het land en het bestuur in handen zijn van het collectief. De slavofielen meenden dat de obsjtsjina, die zij zagen als hét Russische sociale fenomeen bij uitstek, een oplossing kon bieden voor de kwalen van het kapitalisme zoals zich dat toen in bijvoorbeeld Engeland had ontwikkeld. Een dergelijk systeem leidt volgens Chomjakov noodzakelijk tot een sociale tweedeling van de maatschappij in bourgeoisie en proletariaat, en zodoende tot klassenstrijd. Het gevolg is dat de bezitloze klasse

op termijn tot wanhopige, gewelddadige revolutie zal worden gedreven, wat voor de gematigde, anti-revolutionaire slavofielen een doemscenario is. Maar armoede en sociale tweedeling zijn voor de slavofielen ook als zodanig intrinsieke kwaden. Een door de staat opgelegde herverdeling van geldelijke middelen door belastingen is wat Chomjakov betreft geen duurzame oplossing: de bezittende klasse krijgt daar niets voor terug en zal zich dus uit alle macht tegen zulke ingrepen verzetten. Het enige echt heilzame alternatief is de obsjtsjina, waarin de leden geen strijdende partijen zijn met conflicterende belangen, maar ‘kameraden’ die absoluut toegewijd zijn aan elkaar en de gemeenschap. Met hun pleidooi voor de obsjtsjina bepleiten de slavofielen dus een ingrijpende verandering die de maatschappij volgens hen rechtvaardiger zou maken, maar doen dat op basis van zaken die zij aan het traditionele Russische volksleven ontleen. In het kader van het benadrukken van de niet-reactionaire aard van dit voorstel is het wellicht aardig om te vermelden dat de latere Marx niet geheel onsympathiek tegenover het idee van de obsjtsjina stond.

De slavofielen meenden dat de obsjtsjina, die zij zagen als hét Russische sociale fenomeen bij uitstek, een oplossing kon bieden voor de kwalen van het kapitalisme zoals zich dat toen in bijvoorbeeld Engeland had ontwikkeld

Vanaf het allereerste begin van hun beweging maakten de slavofielen zich hard voor de afschaffing van het lijfeigenschap (eeuwenlang bestond er in Rusland een kaste van met dwang aan stukken land gebonden ‘lijfeigenen’, die nagenoeg volledig onderworpen waren aan hun landheer). Al in 1839 noemde Chomjakov het lijfeigenschap een ‘schaamteloze vertrapping van alle rechten.’ (In het Russisch is hier sprake van een woordspeling: de term voor lijfeigenschap is *krepostnoje pravo*, letterlijk iets als ‘horigenrecht’ of ‘lijfeigenenrecht’.) Bovendien verdedigden de slavofielen publieke toegankelijkheid van onderwijs, beschikbaarheid van literatuur in minderheidstalen,

decentralisatie (‘wat altijd ruïneus is voor de vrije ontwikkeling van het leven in al zijn aspecten’) en een matiging van de censuur ‘die in de buurt komt van totale vrijheid.’ Ze wilden af van berekenend formalisme in de wetgeving, die uitging van straffen en dreigementen, ten faveure van vertrouwen in het morele verantwoordelijkheidsgevoel van het volk, gestoeld op traditionele zeden en gewoonten. Ze stonden zo pal voor sociale gelijkheid dat ze de komst van een constitutie bestreden, alleen maar omdat dat de positie van de adel zou versterken. Overigens stonden ze in principe welwillend tegenover inperking van de absolutistische willekeur van de tsaar, zij het op basis van respect voor oude volksgebruiken, zij het via organen als de *zemski sobor* (een soort Staten-Generaal).

De slavofielen stonden door hun relatieve liberalisme en oppositionele opvattingen constant onder verdenking en kwamen niet zelden in conflict met de machthebbers. Hun artikelen werden regelmatig door de censuur geweerd, hun tijdschriften verboden, hun brieven geïnspecteerd, hun carrière in staatsdienst onmogelijk gemaakt en verschillende leden werden gearresteerd en verhoord. Dit valt ten dele te wijten aan de misleidende term ‘slavofiel’: men vreesde dat de slavofielen een opstand van de Slavische volkeren onder het Oostenrijkse bewind beraamden, wat het Russische rijk internationaal in de problemen zou kunnen brengen. Maar ook het idee dat het verwesterde tsaristische regime van de Romanovs de culminatie zou zijn van een eeuwenlange perversie van oorspronkelijke Russische beginselen vond het regime ronduit staatsgevaarlijk. Ook de Russisch-orthodoxe kerk moest maar niets hebben van Chomjakovs sobornostidee: men was bang dat de nadruk op het gemeenschapswezen zou kunnen leiden tot twijfel aan de autoriteit van de bestaande kerkelijke instituties.

Men moet zich ervoor hoeden om de slavofielen af te schrijven als gevaarlijke proto-fascisten

Kanttekeningen

Al hun hervormingsgezindheid niettegenstaande, waren de slavofielen al met al – zeker bekeken door een hedendaagse lens – hopeloos conservatief. Chomjakovs duiding van ‘het vrouwenvraagstuk’ is dusdanig negentiende-eeuws dat een uitgebreide samenvatting hier achterwege kan blijven. Het moet ook benadrukt worden dat de slavofielen diepgelovige mensen waren. De Russische-orthodoxie was voor hen de absolute waarheid en een christelijke maatschappij met

traditioneel-christelijke mores het ultieme sociaal-politieke doel. Het gezin speelt hierbij een sleutelrol (ik verwijs de lezer door naar Kevins opiniestuk in ditzelfde nummer).

Een ander pijnpuntje is de slavofiele kijk op de tegenstelling tussen Rusland en het Westen. De slavofielen waren het Westen bij lange na niet zo vijandig gezind als de staatspropaganda, ze waren allemaal uitstekend thuis in de West-Europese geschiedenis, wetenschap en filosofie en hadden, ondanks hun kritiek, grote achting voor denkers als Kant en Hegel en schrijvers als Shakespeare en Dickens. (Met name Chomjakov had een extreme voorliefde voor Engeland.) ‘Exclusiviteit en vijandigheid jegens al wat buitenlands is’, verwierpen de slavofielen expliciet. Bovendien benadrukten ze vaak de rol van Rusland in de geschiedenis van de mensheid als geheel: de oorspronkelijke Russische beginselen overlappen met de universele christelijke waarheden, dus is het Ruslands roeping om de mensheid (Ruslands ‘westerse broeders’ inclusief) als een lichtend voorbeeld de weg te wijzen naar haar ware toekomst. (Dit laatste klinkt tegenwoordig misschien heel patriotistisch, maar ik wil nogmaals benadrukken dat dit binnen een negentiende-eeuws geschiedfilosofisch paradigma geen extreem standpunt is. Sterker nog, het is niet eens per se een uniek slavofiel standpunt: Tsjaadajev, Herzen en Solovjov schrijven zeer vergelijkbare dingen over Ruslands rol als gidsland.)

Anderzijds moet erkend worden dat de slavofielen het Westen inherent toekomstloze, dode beginselen toeschreven. Ook namen de verwijten richting de westerse filosofie, of ‘buitenlandse’ modes, instituties en gebruiken soms ronduit rancuneuze vormen aan. De slavofielen voelden zich door het Westen buitengesloten en geminacht, wat regelmatig leidde tot ietwat zure terzijdes. Ik kan niet nalaten op te merken dat dit niet geheel los staat van hedendaagse anti-Westerse sentimenten. In de relatief recent (2016) verschenen bloemlezing van werken van Chomjakov die ik voor me heb, heeft de redacteur het bijvoorbeeld nodig gevonden om Chomjakovs opmerking dat in toenmalige Europese tijdschriften veelal hatelijk over Rusland zou worden gesproken van de volgende noot te voorzien: ‘A.S. Chomjakovs observaties in relatie tot de afbeelding van Rusland in de westerse pers moeten ook vandaag de dag door iedereen in overweging worden genomen, nu het steeds lastiger wordt om de informatieveiligheid van de Russische Federatie zeker te stellen.’

Men moet zich er echter voor hoeden om de slavofielen daarom maar af te schrijven als gevaarlijke proto-fascisten. Enkele weken geleden woonde ik een (anders overigens interessante) lezing bij waar de sprekerster de slavofielen duidde als een romantisch-nationalistische uitwas, van de herleving waarvan we nu helaas dagelijks getuigen zouden zijn. Ik hoop dat ik jou, lezer, ervan heb kunnen overtuigen dat de zaken er niet zo eenvoudig voor staan, dat de slavofielen geen vulgaire nationalistes of van niets dan vaderlandsliefde doordrongen patriotten waren, maar dat ze binnen een zeer bepaalde historische context het fascinerende schouwspel bieden van een paradoxaal progressief conservatisme dat niet bang is om in te druisen tegen de status quo. ▲

Tradities kunnen beklemmen en vertroosten

Tekst /// Afra van Ooijen Beeld /// Lesine Moricke

In beginsel ben ik helemaal gek op tradities. Elk jaar stond mijn opa op mijn verjaardagen traditiegetrouw als eerste en veel te vroeg op de stoep om samen kippenpootjes te eten. Met Kerstmis kon ik normaliter niet wachten op de gigantische Indische rijsttafel van mijn vader en nog veel minder op het samenzijn met de hele familie. Met Pasen keek ik jarenlang uit naar de royale paasbrunch met vriendinnen inclusief oneindig veel mimosa’s. De meeste mensen houden van het hebben van tradities, zowel kleinere, persoonlijke tradities alsook collectieve tradities. Het hebben van tradities geeft in het leven vol chaos een mate van houvast en in een tijdperk van toenemend individualisme een gevoel van verbondenheid. Daarnaast geeft het in tijden van angst voor onder andere pandemieën, economische onzekerheid en dreigende oorlog simpelweg iets om naar uit te kunnen kijken. Vorig jaar toen Koningsdag voor de tweede keer werd gecancelled vanwege de lockdown, bleek het verlangen om in het oranje gehuld de bloemetjes buiten te zetten simpelweg te groot. Of het nu een excuus was om te feesten of niet, dat uitgerekend Koningsdag de dag moest zijn dat de coronamaatregelen massaal aan de laars werden gelapt laat het belang van deze dag zien.

Het is dan ook logisch dat mensen veel waarde hechten aan zulke tradities en ze daarom willen koesteren en beschermen. Dit alles geeft tradities tegelijkertijd een bepaalde beladenheid waardoor ze gaandeweg ook beklemmende gevoelens met zich mee kunnen brengen, want wanneer iets of iemand roet in het eten gooit van zo’n lichtpuntje, wordt dat niet in dank afgenomen. Het meest uitgekauwde voorbeeld hiervan is natuurlijk ons eigen sinterklaasfeest. Hoe relevant de discussies ook zijn – ik wil niks bagatelliseren – soms verlang ik stiekem naar opheffing van het hele rotfeest om over

te stappen op de Kerstman, ook al lost dat uiteindelijk de racisme problematiek niet op. Maar ook op persoonlijk niveau kunnen enorme spanningen ontstaan. Zo kan de jaarlijkse kerstbrunch met familie ineens pijnlijk zijn na een sterfgeval, of kan je opeens opzien tegen een verjaardag omdat die ene vriend die andere vriend niet meer kan luchten, of je favoriete koppel uit elkaar is en sindsdien de spanning om te snijden is als ze tegelijkertijd in een ruimte zijn.

Al deze dingen horen natuurlijk bij het leven, want niks is voor altijd. Maar op de een of andere manier hebben zulke gebeurtenissen soms tot gevolg dat de eens zo geliefde tradities bezoedeld kunnen worden door negatieve gevoelens. Ik moet bekennen dat ik de afgelopen paar jaar al een maand voor aanvang van de feestmaand het gevoel kreeg alsof ik met een steen in mijn maag rondliep. Er waren in een korte tijd aardig wat dingen gebeurd waardoor maar weinig tradities overeind konden blijven. Ik moest om deze tradities oprecht een beetje rouwen. Uiteindelijk blijf je altijd veerkrachtiger te zijn dan je denkt. Hoe graag je het ook zou willen, over sterfgevallen, scheidingen en gebrouilleerde vriendschappen om je heen kun je geen controle hebben. Krampachtig blijven vastklampen aan tradities die niet meer werken is dan ook bijna zonde. Zonde ook, omdat het de mooie herinneringen van toen het nog wel leuk was kan overschaduwen. Het is heel menselijk om verdrietig te zijn over het verlies van zulke tradities, maar te lang in dat verdriet blijven hangen zorgde er voor mij bijna voor dat ik niet doorhad dat er nieuwe en soms zelfs mooiere tradities kunnen ontstaan. Ik zal waarschijnlijk nooit meer met mijn gehele familie Indische kerst vieren door ontelbare onderlinge drama’s, maar ik zal de feestdagen groots vieren met mijn ouders en gekozen familie zonder enige spanning en met de oude vertrouwde hoeveelheid aan enthousiasme. ▲

Het onkruid dat traditie heet

Toen Joost van den Vondel zijn zelfgeschreven en geregisseerde voorstelling *Gijsbrecht van Aemstel* in 1638 in première zag gaan, zal hij niet geweten hebben wat voor een impact dit toneelstuk zou hebben. Tot 1968 was Vondels meesterwerk dé ode aan Amsterdam, waar natuurlijk een jaarlijkse opvoering bij hoorde. Deze traditie bleef in stand tot het jaar voorafgaand aan de befaamde Aktie Tomaat, die de Nederlandse toneelwereld op zijn grondvesten deed schudden en waarover later meer. Veel Nederlanders plukken nog elk jaar de vruchten van deze traditie, wanneer zij met hun enorme verzameling oliebolletjes, de oudejaarsconference kijken. Hoe kan zo'n 'verjaard' toneelstuk na zoveel eeuwen nog steeds relevant zijn? Zijn tradities woekerend onkruid, dat je nooit compleet uit kan roeien?

Tekst /// **Santi Wester** Beeld /// **Winonah van den Bosch**

‘Het hemelsche gerecht heeft zich ten lange lesten // Erbarremt over my, en mijn benaauwde vesten,’ luidden de eerste regels van de toneeltekst, die voor de hedendaagse lezer van talloze voetnoten voorzien moet worden. Bij de opening van de eerste schouwburg in in Amsterdam moest het publiek bij de vertoning op het puntje van hun stoel gezeten hebben. Op die dag, 3 januari 1638, maakte ook het tekengerei van Rembrandt overuren terwijl de meesterschilder enkele scènes vastlegde voor het nageslacht. *Gijsbrecht van Aemstel* gaat over de moord op graaf Floris V en de belegering van Amsterdam door soldaten uit de omliggende dorpen. Joost van den Vondel herschreef met enige artistieke vrijheid deze historische gebeurtenissen, die zich pakweg vierhonderd jaar vóór het schrijven van de tekst afspeelden. Het toneelstuk herinnerde de Amsterdammer uit de zeventiende eeuw aan het verleden en versterkte het identiteitsgevoel.

Nieuwjaarswens

Hoewel de jaarlijkse opvoering van *Gijsbrecht van Aemstel* een traditie bleef, was het stuk niet gevrijwaard van veranderingen. Zo werd het toneelstuk elk jaar rond kerst vertoond omdat het verhaal zich afspeelt tijdens die dagen. In 1841 veranderde dat, het stuk werd naar nieuwjaar verplaatst. Ook werd sinds het begin van de achttiende eeuw het tragische stuk van Vondel afgesloten met een

blijspel: *Het boere-operaatje, of de bruyloft Kloris en Roosje*, waarvan de auteur onbekend is. Gezien de droevige thematiek van *Gijsbrecht van Aemstel*, was het vermoeden dat het publiek behoefte had aan een vrolijke afsluiting van de avond. Deze keuze bleek een laaiend succes te zijn en de 'Gijsbrecht' werd in combinatie met dit naspel nu zelfs meerdere keren per jaar opgevoerd.

Het is deze bijdrage waar wij de huidige oudejaarsconference aan te danken hebben. *De bruyloft van Kloris en Roosje* lijkt een vervolg of bewerking te zijn van een ander toneelstuk, *De Vryadje van Cloris en Roosje* (1688) van Dirk Buysero. Wie deze vernieuwde versie geschreven heeft, zal waarschijnlijk altijd een mysterie blijven. In *De bruyloft van Kloris en Roosje* spreken de ouders van de bruidegom een nieuwjaarswens uit en blikken ze terug op het afgelopen jaar. De nieuwjaarswensen verschilden van opvoering tot opvoering en zijn door de eeuwen heen door verschillende schrijvers. Eén van hen was Annie M.G. Schmidt die haar versie in 1951 uitbracht en de koningin verbroederende toewenste, wat ze tegelijk een onbereikbaar verlangen noemt. Dit lijkt dan toch weer een nieuwjaarswens die meer dan zeventig jaar later net zo toepasselijk kan zijn.

Oudejaarsconference

Op 31 december 1954 schalde de stem van Wim Kan door de radio van elk

Voor de gemiddelde Amsterdammer was het toneelstuk, naast een bron van vermaak, een herinnering aan het verleden en een versterking van het identiteitsgevoel

willekeurig Nederlands gezin, als het deze had afgestemd op VARA. De cabaretier was de eerste die het terugblikken op het afgelopen jaar, van het toneel naar de radio bracht. *Nou weet je wa'k zeggen wil* behaalde gelijk hoge luistercijfers en deed dit weer toen Kan twee jaar later een nieuwe liet uitzenden. In de jaren zestig waren Kans oudejaarsconferences, hoewel niet standaard elk jaar uitgezonden, een nationaal fenomeen.

Ondanks het succes op de radio, was Wim Kan huiverig om deze conference op de televisie uit te zenden, wat de cabaretier Seth Gaaikema de gelegenheid gaf om deze primeur te stelen. In 1969 verscheen Gaaikema op de buis met *Heer, Ik Kom Hier om te Twijfelen*, wat Kan over de streep trok om vier jaar later zelf een poging te wagen met *Zuinig over de Drempel*. Dit was zo mogelijk nog succesvoller dan zijn radioconferences en Wim Kan zou nog negen jaar lang de conferences organiseren. Hierna zou hij opgevolgd worden door onder andere Freek de Jonge,

Youp van 't Hek en, in meer recente jaren, Najib Amhali, Guido Weijers en Theo Maassen.

Aktie Tomaat

Aan alle tradities komt een einde en dus ook aan de jaarlijkse toneelopvoeringen die de oudejaarsconferences geïnspireerd hebben. In 1967 bezocht een schoolklas de opvoering van *Gijsbrecht van Aemstel* in de Rotterdamse Schouwburg en de acteurs werden uitgelachen en -gejoeld door de scholieren, die steun vonden bij de docenten. De voorstelling werd noodgedwongen gestopt. Ook de opvoering in Amsterdam zou een jaar later met dezelfde rebellie ontvangen worden.

Het toneelstuk *Gijsbrecht van Aemstel* heeft de tand des tijds niet doorstaan. De beslissing van de Amsterdamse Gemeenteraad om de jaarlijkse nieuwjaars-traditie na 1968 voorlopig te staken was verstandige. Slechts een jaar later zouden leerlingen van de Amsterdamse Toneelschool bij andere voorstellingen hun

onvrede uiten door middel van gegooide tomaten. Zij waren klaar met het statische en traditionele theater waar het publiek niet tot nauwelijks bij betrokken werd en zij eisten verandering. Er zal geen twijfel over bestaan dat de acteurs van *Gijsbrecht van Aemstel*, en het daaropvolgende *De bruyloft van Kloris en Roosje*, niet gespaard zouden zijn gebleven van deze rode groenterige vruchten.

Comeback?

In de afgelopen eeuw waagden slechts enkele theatergroepen hun vingers te branden aan *Gijsbrecht van Aemstel*, en dan enkel als de tekst grondig bewerkt was. Het Publiekstheater bijvoorbeeld legde in het theaterseizoen 1974/1975 de aandacht op de vrouwelijke personages, in het kader van emancipatie. Ook was er Theater Nomade, dat in zowel 2001 als 2008 een duidelijke link legde tussen *Gijsbrecht van Aemstel* en recente oorlogssituaties in onder andere Uruzgan en Afghanistan.

Een uitzondering die de regel bevestigt is dan weer Theater Kwast, dat juist zo nauwkeurig mogelijk de originele opvoering wilde vertonen. Zo speelde de voorstelling ook op 3 januari (maar dan in 2018), op de exacte locatie als waar de eerste schouwburg had gestaan. Alle rollen werden gespeeld door mannen (wat in de tijd van Joost van den Vondel standaard was). De kostuums deden eer aan de tijdsgeest en ook de melodieën zouden net zo gezongen zijn als in de zeventiende eeuw. In 2019 en 2020 voegde Theater Kwast hier *De bruyloft van Kloris en Roosje* aan toe en in 2021 werd er tijdens de lockdown zelfs een hoorspel gemaakt van de *Gijsbrecht*.

Het toneelstuk *Gijsbrecht van Aemstel* is vierhonderd jaar na de eerste vertoning nog steeds relevant. De hoeveelheid gegooide tomaten, voetnoten bij de toneelteksten of überhaupt mensen die ooit eerstehands *Gijsbrecht van Aemstel* en *De bruyloft van Kloris en Roosje* ervaarden, doen er niet toe. De nieuwjaarswens van de ouders van Kloris, is geworden tot een onkruid dat bestand is tegen elk verdelingsmiddel. Dat betekent niet dat dit onkruid verdelgd móet worden en zeker niet dat het een doorn in het oog is. Immers worden paardenbloemen ook gezien als onkruid, terwijl hun zaden net zoveel geluk zouden brengen als de nieuwjaarswens dat behoort te doen. ▲

protect your daughter educate your son

Tekst /// **Teuntje Ott** Beeld /// **Jolan Lammertink**

het drong langzaam tot me door bij elke stap,
elke hak
op de klinkers van een uitgestorven straat.

het was laat maar bovenal was het stil, wilde me
vastklampen aan elk geluid dat ik nog kon horen maar het was te koud,
te kil.

zou iemand me horen, zou iemand me willen horen als ik in nood ben,
half ontbloot ben?
hoe lang loop ik al, waar brandt er nog licht, waar zijn de gordijnen nog
niet dicht?
word ik meteen geholpen als ik aan kom strompelen, bonkend op de
ramen?

zou ik worden verweten wat mij is aangedaan?

had ik volgens anderen beter moeten weten? had ik minder naakt
rond moeten lopen, was ik mezelf aan het verkopen?
ben ik dan aangerand, ben ik dan verkracht, door een man die zijn
handen niet thuis kon houden,
had ik het moeten verwachten?
hoe bloter ik ben, hoe minder rechten ik heb? hoe vrouwelijker ik
verschijn, hoe meer ik vraag om traumatiserende pijn?
hoort het er gewoon bij, kom ik pas net kijken? kan ik nog wel mezelf
zijn in een mannenwereld, ben ik te veel aan het zeiken?

moet ik dan maar lachen door de pijn?
had ik wat moeten zeggen toen hij mijn grenzen opzocht, de bochten
afsneed en over ze heen reed, moest ik ze maar gewoon verleggen en
vergeven wat hij met me deed?

NEE!

het is nee als ze verstijft, stil blijft.
nee als ze begint te beven of te zweten, dan is er geen liefde om te
worden bedreven.
het is nee als ze te verlegen is om tegen te strubbelen.
nee als ze niet meer weet hoe ze moet spreken en langzaam in zichzelf
verdwijnt.

het is nee als ze zwijgt.

nee heb je, ja kun je krijgen
mits je het respect hebt van haar af te blijven.
tot er vraag naar is.
tot ze er klaar voor is.

hij had weg moeten gaan maar besloot haar omver te rijden.
ze wilde niet blijven.
het was zijn geduldloze lul.
zijn schuld.
het speelt geen rol hoeveel ze van haar lichaam heeft onthuld. al liep ze
naakt over straat, je hebt geen enkel recht haar aan te raken.
drijf haar lijf niet in een hoekje,
wees
geen
gevaar.
wat ze ook draagt,
coltrui, crop top
lange broek of korte rok,
kleed haar niet ongewild uit,
haar blote huid is geen uitnodiging voor seksueel misbruik.
steek geen kaars in haar kont zonder consent, noem het geen
jeugdzonde.
buit haar niet uit.
lach haar niet uit als een anekdote.
laat haar niet achter als een grap, wees verdomme geen
klootzak.

haar lijf en gedrag zijn geen vrijbrief voor verkrachting.

laat haar in haar kracht.

De strijd om vergane tijd

Ze kan overal zijn maar nooit hier. Vaak aanwezig, maar niet letterlijk present. Ze is het verleden in de tegenwoordige tijd. Ze is in de mode, omdat ze dat eerder ook al was. Nostalgie, waar komt ze vandaan behalve uit het verleden?

Tekst /// **Loïs Blank** Beeld /// **Fieke de Groot**

Nostalgie is misschien wel hét kenmerk van de afgelopen jaren. Het terugkijken op het verleden als 'goede oude tijd' terwijl het klimaat in een crisis zit, abortuswetgeving achteruit gaat en kapitalisme ontspoort, is niet verrassend. Veel jongeren zijn nostalgisch en dan vooral naar tijdperken die ze zelf niet hebben meegemaakt: vele Gen Z'ers kleden zich *Y2K inspired* en kopen massaal vintage vanwege de esthetiek en de duurzaamheid. Op 5 november demonstreerden honderden op Schiphol om het kabinet te vragen de luchtvaart in te krimpen. Zie hier nostalgie naar lage skinny jeans en een wereld van vóór de klimaatcrisis en privéjets.

Tegenwoordig heeft nostalgie vaak een romantische gloed: zij is het zwijmelen over vroeger. Zo lijkt nostalgische mode te draaien om het halen van inspiratie uit en herinterpreteren van eerdere modetijdperken. Maar bijvoorbeeld ook jeugdherinneringen kunnen warme nostalgische gevoelens oproepen. Dat romantische vleugje nostalgie zien we ook vaak in films: *Grease* wordt nog altijd gezien als een klassieker en menig kijker betrapt zich op een 'had ik die tijd maar meegemaakt'-gevoel, maar het succes van de film betekent niet dat iedereen er eind jaren 70 bij liep als Danny of Sandy.

Vanwege het warme gevoel dat nostalgie kan oproepen, wordt ze ook vaak ingezet als marketingstrategie. Het inspelen op fijne herinneringen van mensen, of het verleden zo tonen dat het beter lijkt dan de huidige tijd – het gras was altijd groener dan het is – is het idee dat merken of bedrijven je proberen te verkopen.

Toch zijn nostalgische gevoelens van origine totaal niet warm, wat al blijkt uit de etymologie van het woord. De Griekse woorden 'nostos' en 'algos' vertalen naar terugkeer en droefheid of pijn. Zo is nostalgie een gevoel van pijn doordat iets is kwijtgeraakt, een heimwee naar het verleden. De oorsprong van het woord is dan ook te vinden in de medische wereld: in 1688 in Zwitserland beschreef Johannes Hofer het in zijn proefschrift als een 'heimwee' die specifiek van toepassing was op de Zwitserse soldaten die het Zwitserse berglandschap misten. Nostalgie was een medische aandoening die behandeld werd door teruggestuurd te worden naar huis.

Deze medische versie van nostalgie werd een populair thema in Romantische literatuur en opera's. In eerste instantie nog gekoppeld aan de heimwee naar de Zwitserse bergen, later mondde het uit in de geromantiseerde versie van nostalgie die we nu kennen. Zo is nostalgie gerebrand van diagnose naar gevoel van genezing wanneer je het product koopt dat aangeprezen wordt. Het kopen van die lage spijkerbroek is dé manier om de jaren 00 te herbeleven – is het idee dat bedrijven pogen te verkopen.

Maar het nostalgische verlangen is dus wel mosterd na de maaltijd. Je hebt de boot gemist en poogt nu terug te zwemmen, maar tussen jou en de boot bevindt zich een zee van een onoverbrugbaar concept: vergane tijd. We kunnen ons met Halloween allemaal verkleden als Danny of Sandy, maar dat brengt ons niet terug naar die tijd. Nostalgie lijkt een poging te doen om het 'je had erbij moeten zijn'-argument te verslaan, maar de strijd is tevergeefs. Dat betekent natuurlijk niet dat we geen inspiratie mogen halen uit het verleden of dat verleden moeten zien als tijden waarin bepaalde dingen beter waren. Maar het blijft wel belangrijk te overwegen om de warme nostalgische gevoelens op zich in het heden te koesteren of actief te proberen die belevenissen opnieuw mogelijk te maken: vergane tijd is en blijft lastig in te halen. ▲

